Mars et Historia

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

Jaargang 52 | 2018 | Nr. 2

Mars et Historia

Mars et Historia is een veelzijdig militair-historisch tijdschrift waarin zowel militaria als historisch onderzoek aan bod komen en is een uitgave van de Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie. Mars et Historia verschijnt in de maanden maart, juni, september, december. Informatie voor het aanleveren van kopij of over het aanleveren van advertenties vindt u op onze website, www.marsethistoria.nl.

Redactieadres
E redactie@marsethistoria.nl of eindredactie@marsethistoria.nl

Redactie
Drs. Liesbeth Brama, hoofdredacteur
Drs. Ed Coumans, eindredacteur
Drs. Corstiaan Prince
Dr. Louis Ph. Sloos
Dr. Dirk Starink

Webredactie: Erwin Muilwijk

Logo: Lex Tempelman

Vormgeving en druk: MediaCenter, Rotterdam

ISSN 0928-5156

De Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie, opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij Koninklijk Besluit van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de geschiedenis, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen, en het ceremonieel van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

Bestuur
Drs. R. de Winter, voorzitter
H.A. Bresser, secretaris
Dr. W.L.M. Adriaansen, penningmeester
Mevr. drs. L. Brama
Drs. T. Broos
Ing. R. C. Kuenen
Dr. L. Ph. Sloos

Secretariaat
Nijverdalseweg 97, 7461 TC Rijssen, T 0548 52 23 42,
E info@marsethistoria.nl

Lidmaatschap
De jaarcontributie voor 2018 voor leden die geen machtiging tot inning hebben verstrekt, bedraagt € 39,50 (buitenland € 44,50). Leden die een machtiging tot inning hebben verstrekt, krijgen een korting van € 2,50. Voor meer informatie over het lidmaatschap en de vereniging, zie onze website, www.marsethistoria.nl.

Ledenadministratie
Dr. W.L.M. Adriaansen, T 076 541 20 54,
E w.adriaansen@planet.nl

Sociale media
Mars et Historia | Facebook
@MarsHistoria | Twitter

Inhoud

Van de voorzitter 1
Drs. Rolf de Winter

Redactioneel 3
Drs. Liesbeth Brama

Spionnennest Rotterdam 4
Edwin Ruis MA

Utrechtse studenten en de Tiendaagse Veldtocht 1831 10
Samuel de Korte

Kunst en vliegwerk. Personeel en organisatie bij de twee vooroorlogse Indische militaire luchtvaartdiensten. Deel 2 19
drs. Anne C. Tjepkema

In memoriam. Bob Cats 13 augustus 1928 - 3 maart 2018 30
Drs. Rolf de Winter

Boekbesprekingen 34

Literatuursignaleringen 37

Verantwoording omslagfoto's en -illustraties

Voorkant
Margaretha Zelle "Mata Hari" in 1917.

Achterkant
Jelle Buys, een van de Utrechtse Vrijwillige Jagers, heeft zich laten portretteren in uniform ca. 1831.
Stichting Corpsmuseum & Archieven van het Utrechtsch Studenten Corps.

prijs los nr. € 10,-

Van de voorzitter

De openingshandeling. “Willem” krijgt van koning Willem-Alexander de bevelhebbersstaf overhandigd.
Foto: Nationaal Militair Museum (NMM).

Willem royaal te kijk gezet

Op 24 april jongstleden opende koning Willem-Alexander in het Nationaal Militair Museum te Soest de tentoonstelling “Willem”, waarin zijn roemruchte voorvader centraal staat. Ik mocht deze officiële opening bijwonen en diende mij reeds om 08.00 uur ‘s morgens te melden op de voormalige vliegbasis Soesterberg voor een vorstelijk ontbijt; in dit geval *scrambled eggs* met croissants en niet de pastei van knobbelzwanen die als het pronkstuk gold bij een feestmaal van Willem van Oranje in 1555.
De expositie-opening geschiedde op een ludieke en toch stijlvolle wijze. De Regimentsfanfare Garde Grenadiers en Jagers bracht een welluidende Wilhelmus-rapsodie ten gehore, waarbij de strekking van ons volkslied was “vertaald” naar een toespraak die Willem van Oranje nooit heeft uitgesproken. De muzikaal omlijste voordracht moest zo een inkijk geven in het gedachtengoed en de beweegredenen van Willem de Zwijger. Vervolgens onderwierp Jort “hoe heurt het eigenlijk?” Kelder de reïncarnatie van Willem aan een diepte-interview, waaruit onder meer bleek dat ‘de Oranjes in de zestiende eeuw ook al veel belasting betaalden’. De acteur die een bevelhebber van Willem speelde kreeg van koning Willem-Alexander ten slotte een replica van de bevelhebbersstaf overhandigd die een bevelhebber van Willem van Oranje gebruikte tijdens de slag op de Mookerheide in 1574 (het origineel lag veilig op een sierkussen in een vitrine).

Uit het afvalputje

Het bezoeken van de expositie Willem is zeer de moeite waard. De samenstellers zijn erin geslaagd uit alle windstreken materiaal te verzamelen, waarvan een gedeelte zelden of nooit door het “gewone volk” is te bewonderen. De voorwerpen uit binnen- en buitenland tonen een fascinerend beeld van het leven van de Vader des Vaderlands. Naast topstukken als de bevelhebbersstaf en de allereerste op perkament vastgelegde militaire aanstelling van Willem omvat de tentoonstelling prachtige boeken, schilderijen, wandtapijten, kleding en uiteraard zeldzame militaire uitrustingsstukken. Er zijn ook verrassende items, zoals de inhoud van een zestiende-eeuwse afvalput, in 1992 aangetroffen bij een archeologische opgraving op het terrein van kasteel

Breda (waar Willem een tijdje resideerde). Tussen het afval zaten het kadaver van een kat – destijds nog geen geliefd huisdier maar ongediertebestrijder – en de botten van minstens acht knobbelzwanen, die ongetwijfeld in de zwanenpastei zijn beland. Bezoekers kunnen met behulp van een interactief pasje aan de hand van enkele geacteerde historische personages door het leven van Willem van Oranje wandelen.

Beeld bijgesteld

In de tentoonstelling staan de opleiding en praktijkervaring van de nog jonge Willem in de periode 1544-1559 centraal. Beoordeeld op zijn militaire kwaliteiten stond Willem lange tijd diep in de schaduw van zijn zoons Maurits en Frederik Hendrik, die beiden in de Tachtigjarige Oorlog een serie klinkende militaire zeges op hun cv mochten bijschrijven. Het belangwekkende van de expositie – én de begeleidende publicatie *Willem van Oranje. De jonge prins als edelman en militair* van Jeroen Punt en Louis Ph. Sloos – is dat het ingesleten beeld van Willem als "a-militaire", middelmatige veldheer bijstelling behoeft. Tentoonstelling en boek laten overtuigend zien dat de vorming van hoge edellieden zich niet beperkte tot het kunnen voeren van een beleefde conversatie, het bespelen van muziekinstrumenten en de beheersing van de juiste tafelmanieren en het adellijke dansrepertoire. Naast het bestuderen van talen, geschiedenis en godsdienst moest Willem, als vooraanstaande telg van het geslacht Oranje-Nassau, zich wel degelijk bekwamen in een aantal militaire vaardigheden; jongens werden immers voorbereid op een militaire loopbaan. Paardrijden, jagen en krijgskunst kreeg Willem met de paplepel ingegoten. Om in het man-tegen-mangevecht overeind te blijven, moest hij zich bekwamen in gevechtstechnieken met een heel arsenaal aan eigentijdse wapens als rapieren, pieken en hellebaarden.
Na zijn dus ook militaire opvoeding kreeg Willem als achttienjarige al een militaire functie. Aangesteld als kapitein-commandant voerde hij een compagnie ruiters aan. Vanaf 1552 deed hij – tot grote tevredenheid van zijn superieur – tegen de Fransen relevante oorlogservaring op. In 1555 werd Willem als 22-jarige benoemd tot opperbevelhebber van het Nederlandse leger te velde en toonde in die functie initiatief en een eigen visie. Hij was verantwoordelijk voor de bouw van vestingen en vervulde in 1557 een sleutelrol in de veldslag en het beleg van Saint-Quentin, waar de Fransen een beslissende nederlaag incasseerden. Tot 1559 bleef Willem "in het veld" en in dat jaar gold hij inmiddels als een zeer ervaren militair. Willems militaire ervaringen vormden een solide fundament voor zijn toekomstige rol als leider van de Nederlandse Opstand.

Koning Willem-Alexander wordt onder andere door bestuurslid en redacteur Louis Sloos (derde van links) rondgeleid.
Foto: NMM.

Drs. Rolf de Winter
Voorzitter

Redactioneel

Het tweede nummer van *Mars et Historia* ligt alweer voor u en dit betekent dat we bijna halverwege 2018 zijn. Een jaar met een aantal belangrijke militair-historische hoogtepunten. Zo is het 450 jaar geleden dat de Tachtigjarige Oorlog, of ook wel de Nederlandse Opstand begon. De voorzitter heeft u al een levendig verslag geschetst van de opening op 23 april jongstleden van de tentoonstelling "Willem" in het Nationaal Militair Museum in Soest door koning Willem-Alexander. De tentoonstelling laat ons kennismaken met een onderbelichte kant van onze Vader des Vaderlands. Een absolute aanrader met een aantal bijzondere topstukken zoals de bevelhebbersstaf die gebruikt werd tijdens de slag op de Mookerheide in 1574.

Dit jaar is eveneens een memorabel jaar omdat 100 jaar geleden de Eerste Wereldoorlog eindigde. In Nederland besteedt Museum Huis Doorn hier aandacht aan. Mocht u deze zomer nog geen vakantieplannen hebben dan kunt u in augustus terecht in Doorn voor de beeldententoonstelling "Oorlog en Vrede in Beeld". De kern van de tentoonstelling zal bestaan uit beeldhouwwerk en grafiek van de Duitse kunstenares Käthe Kollwitz.

De Eerste Wereldoorlog staat ook bij Mars et Historia dit jaar in de belangstelling. Zo organiseert onze vereniging op zaterdag 8 september 2018 een themadag over spionageactiviteiten in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog. In een stadswandeling door Rotterdam zal historicus Edwin Ruis ons meenemen langs de kantoren en woningen van geheime diensten en agenten en vertellen welke rol Rotterdam speelde als spionagecentrum. Verderop in ons blad treft u van Edwin Ruis een inleidend artikel aan over dit onderwerp. Het belooft een interessante wandeling te worden. Meld u zich tijdig voor deze dag aan: introducés van Marsleden zijn ook van harte welkom! In ons gevarieerde nummer is er verder aandacht voor de lokale Utrechtse geschiedenis. Samuel de Korte beschrijft de deelname van studenten uit die stad aan de Tiendaagse Veldtocht in 1831. Gelardeerd met anekdotes neemt De Korte ons mee naar de tijd waarin koning Willem I zich grote moeite troostte om de Zuidelijke Nederlanden, België, binnen het Koninkrijk te houden. Niet minder interessant is het tweede en tevens laatste deel van het artikel van Anne Tjepkema over de twee vooroorlogse Indische militaire luchtvaartdiensten: de Luchtvaartafdeling van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger, later het Wapen der Militaire Luchtvaart en de Marineluchtvaartdienst. Tjepkema sluit af met een gedegen analyse over hoe beide luchtvaartdiensten in de jaren dertig van de vorige eeuw de uitdaging aangingen om de personeelstekorten terug te dringen. Verder bereikte ons in maart dit jaar het droevige bericht van het overlijden van Bob Cats. Bob was een verenigingslid van het eerste uur en een groot emblemenkenner. Onze voorzitter eert Bob met een waardig in memoriam.

In onze rubriek Boekbesprekingen hebben wij maar liefst twee boeken voor u in de aanbieding. Bestuurs- en redactielid Louis Sloos las voor ons *August von Bonstetten. Een Zwitsers militair schetst 's-Hertogenbosch 1815-1824* en Gijs Rommelse verdiepte zich met het boek *De Watergeuzen. Een vergeten geschiedenis, 1568-1575* in de Nederlandse Opstand en dan met name de inname van Brielle in 1572. Was die inname wel zo'n doorslaggevende overwinning voor de Geuzen als later werd voorgesteld of speelden er ook andere factoren mee? Een zeer toepasselijk en interessant onderwerp waar dit Redactioneel ook mee begonnen is. De Nederlandse Opstand blijft een thema waar het laatste woord en beeld nog niet over geschreven is. Ik wens u veel leesplezier toe.

Drs. Liesbeth Brama
Hoofdredacteur

Spionnennest Rotterdam

Edwin Ruis MA

Op zaterdag 8 september 2018 geeft historicus Edwin Ruis voor leden van *Mars et Historia* een bijzondere wandellezing door Rotterdam. In de Eerste Wereldoorlog is neutraal Nederland een broeinest van spionage. Alle strijdende partijen komen naar hier om elkaar te bespioneren en Nederland als springplank naar elkaars territorium te gebruiken. Rotterdam wordt zelfs het belangrijkste spionagecentrum ter wereld. Vooral de Duitse en Britse inlichtingendiensten gebruiken de stad als basis voor spionage in elkaars territorium. Hieronder volgt alvast een inleiding.

Spionne voor de Duitsers Margaretha Zelle alias Mata Hari. Wikimedia.

Spionage wordt wel het op één na oudste beroep ter wereld genoemd. Maar de moderne inlichtingendienst is min of meer ontstaan in de Eerste Wereldoorlog. In de eeuwen ervoor is spionage vooral een informele bezigheid. Inlichtingen worden verzameld door diplomaten, politici en militairen via privénetwerken van vrienden, familie, collega's en freelancers. Van een structurele organisatie en professionele analyse is geen sprake. Van intrige des te meer. Informatie wordt vaak gekocht of gefabriceerd om te passen in de plannen van de heerser. Als er al professionele organisaties zijn die het etiket geheime dienst hebben, zijn die vaak opgericht om interne tegenstanders van de zittende macht te bestrijden. Een berucht voorbeeld is de Russische Ochrana, opgericht in 1866 na een aanslag op tsaar Alexander II.

In oude tijden, circa 400 v.Chr., onderscheidt de Chinese wijsgeer Sun Tzu in zijn klassieker *De kunst van het oorlogvoeren* vijf typen spion: plaatselijke spionnen, interne agenten, dubbelagenten, opofferbare en niet-opofferbare spionnen. De plaatselijke spionnen zijn onderdanen van de vijand die in zijn gebied leven. Interne agenten zijn functionarissen van de vijand in onze dienst. Dubbelagenten zijn spionnen van de vijand die aan ons rapporteren. Opofferbare spionnen zijn spionnen die wij met valse informatie naar de vijand sturen. En niet-opofferbare spionnen zijn zij die uit het vijandelijke kamp op weg zijn naar ons. Het geheel noemt Sun Tzu "het onwaarneembare web" en hij beschouwt het van grote waarde voor een heerser. Tegenover zijn visie staat die van een andere grote denker uit de militaire geschiedenis: Carl von Clausewitz. De Pruisische generaal is minder enthousiast en waarschuwt de lezers van zijn klassieke werk *Over de oorlog* dat een groot deel van de inlichtingen in oorlogstijd tegenstrijdig is. Een nog groter deel is onjuist en het verreweg grootste deel is in hoge mate dubieus.

Voor de oorlog

Het verklaart wellicht waarom er aan het begin van de Eerste Wereldoorlog nauwelijks staande militaire inlichtingendiensten zijn. De politieke en militaire top kijkt in die tijd erg neer op spionage als een minderwaardige bezigheid waar een heer van stand zich niet mee bemoeit. Het is uiteindelijk een door de pers aangejaagde irrationele angst voor niet-bestaande Franse, Russische en later Duitse spionagenetwerken, die in 1909 in Groot-Brittannië leidt tot de oprichting van de oudste nog bestaande inlichtingendienst: het *Secret Service Bureau*. Bij de oprichting bestaat het bureau uit twee secties: de

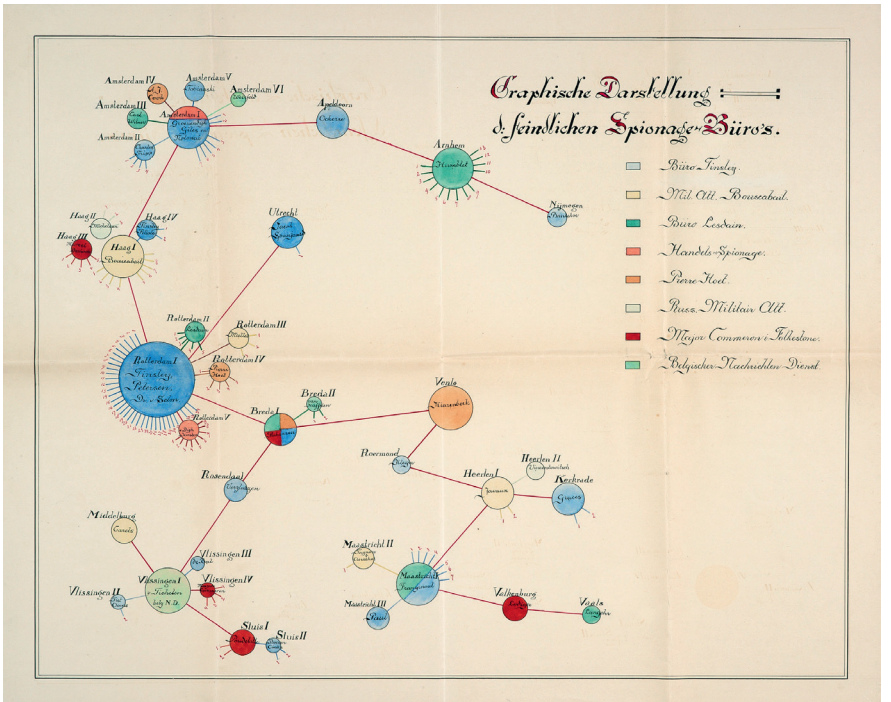

Overzicht van het Duitse spionagenetwerk in Nederland. Rotterdam had het omvangrijkste netwerk.
Stadsarchief Rotterdam.

Foreign Section en de *Home Section*. Als de Eerste Wereldoorlog uitbreekt, gaan beide zelfstandig verder onder de namen MI1(c) voor inlichtingenvergaring in het buitenland en MI5 voor contraspionage en binnenlandse veiligheid. MI1(c) komt later bekend te staan als MI6. In 1914 staat die geheime dienst onder leiding van kapitein ter zee Mansfield Cumming, die beter bekend is onder zijn codenaam "C". Als de wereldoorlog uitbreekt heeft hij al een vertegenwoordiger in Rotterdam.

Aan Duitse zijde zijn er bij het uitbreken van de oorlog twee militaire inlichtingendiensten actief geworden. Dat is in de eerste plaats de inlichtingendienst van het leger, *General Stab Abteilung IIIb*, kortweg IIIb. Deze dienst is in 1889 opgericht, maar leidt in vredestijd een sluimerend bestaan. In 1913 komt de sectie onder leiding van de 39-jarige majoor, later luitenant-kolonel, Walter Nicolai (1873-1947) en blijft dat tot het einde van de oorlog. Het primaire doel van IIIb is het verzamelen van militaire inlichtingen over vijandelijke en neutrale staten en contraspionage. Vanwege het Schlieffenplan en de tweefrontenoorlog ligt voor IIIb het zwaartepunt van de aandacht bij Frankrijk en Rusland. Een andere dienst neemt Groot-Brittannië voor zijn rekening: de inlichtingendienst van de Keizerlijke Marine.

Na een moeizame politieke strijd tussen de onwillige minister van Marine, admiraal Alfred von Tirpitz, en de chef van de Admiraliteit, admiraal Otto von Diederichs, wordt in 1901 de *Nachrichten-Abteilung im Admiralstab*, kortweg "N", opgericht. Voor het grootste deel van de Eerste Wereldoorlog wordt de dienst geleid door kapitein-luitenant ter zee Walther Isendahl, die de functie bekleedt tot februari 1918. De belangrijkste taak van N is het observeren van de wereldwijde scheepsbewegingen van vijandelijke marines. Daarbij richt de dienst zich vrijwel exclusief op Groot-Brittannië: de *Royal Navy* beheerste de wereldzeeën en is veruit de grootste tegenstander van de Keizerlijke Marine.

Het kantoor van de Uranium Steamship Company (3e van links) in 1915 aan de Boompjes.
Stadsarchief Rotterdam.

"De Dodendraad" aan de grens bij Zondereigen in België. Na de oorlog is een deel van de draad hier opgebouwd als monument.
Wikimedia.

Kriegsnachrichtenstelle

Om de afstand tussen Berlijn en de vijandige staten te verkleinen, richten de Duitsers aan het begin van de oorlog verschillende militaire inlichtingencentra op in bezet gebied of vlakbij de Duitse grens. Zo'n *Kriegsnachrichtenstelle* (KNSt) is verdeeld in een *Marinestelle* (N) en een *Heeresstelle* (IIIb). In de KNSt's worden onder leiding van leger- en marine-officieren militaire inlichtingen verzameld en geanalyseerd. Die inlichtingen worden verkregen via spionage en door open bronnen als kranten te lezen. Vooral de Nederlandse kranten staan vol ongecensureerd oorlogsnieuws over alle strijdende partijen. Vanuit de KNSt's worden spionnen gerekruteerd, getraind en uitgezonden naar vijandelijke landen als Frankrijk en Groot-Brittannië. Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog zijn het vooral de KNSt Wesel en de KNSt Antwerpen die actief worden in Nederland.
Onder de 120 spionnen die N gedurende de Eerste Wereldoorlog vooral via de KNSt Antwerpen naar Groot-Brittannië stuurt, zijn er minstens 19 Nederlanders. Daarmee zijn de Nederlanders qua grootte de tweede etniciteit na de Duitsers zelf en Duitsers met een Amerikaans of ander neutraal paspoort. Na de bevrijding van Antwerpen in 1918 laat iemand de namenlijst achter in het verlaten kantoor van de KNSt, waar het door de geallieerden wordt gevonden. Mata Hari is dus bepaald niet de enige Nederlandse burger die zich inlaat met spionage voor de Duitse zijde. En zij is ook niet de enige spion die dat met de dood moet bekopen. Het hangt allemaal samen met de rol van Nederland en met name Rotterdam als het belangrijkste spionagecentrum van de oorlog. Neutrale Nederlanders zijn aantrekkelijke rekruten voor buitenlandse geheime diensten. En naarmate de economische omstandigheden verslechteren, zijn er steeds meer bereid om in dienst van King of Kaiser te spioneren.

Spionnennest Rotterdam

Als de Eerste Wereldoorlog in 1914 uitbreekt, ontwikkelt zich in West-Europa een tactische dans tussen het Duitse leger aan de ene en het Franse en Britse aan de andere kant. Het eindresultaat is een ondoordringbare hindernis van loopgraven, prikkeldraad en mitrailleursnesten die van de Zwitserse Alpen tot de Belgische Noordzeekust loopt. Als gevolg hiervan wordt het onmogelijk om in elkaars gebied door te dringen. Wie wil weten wat zich aan de andere kant van het Westelijk Front afspeelt, kan er geen verkenners doorheen sturen. Hij zal spionnen om het front heen moeten laten reizen.
Nederland ligt ideaal voor geheim agenten in de Eerste Wereldoorlog. Het ligt vlakbij het Westelijk Front. En het ligt ingeklemd tussen de twee belangrijkste strijdende partijen: Groot-Brittannië en Duitsland. Vanuit Rotterdam reis je vrijelijk met de veerboten van de Batavierlijn en de Great Eastern Railway naar Londen en vandaaruit verder naar Frankrijk. Of je vaart met de Holland-Amerika Lijn naar verre bestemmingen als de Verenigde Staten, dat tot april 1917 neutraal blijft. Treinen vertrekken van het Rotterdamse Maasstation naar Duitsland en van Station Delftse Poort, tegenwoordig CS, zuidwaarts richting België over het spoorviaduct door het centrum van de stad.
De Maasstad wordt overspoeld door geheim agenten uit vooral Groot-Brittannië, Duitsland en Frankrijk. MI1(c) (MI6) houdt kantoor aan de Boompjes 76c. Officieel zit daar de Uranium Steamship Company. Dit is een Canadese rederij die is gespecialiseerd in goedkope trans-Atlantische overtochten voor arme en veelal Joodse Oost-Europese emigranten. Na augustus 1914 valt deze klandizie weg en worden de Uranium-schepen door de Britse overheid geconfisqueerd voor troepentransport. De directeur van de vestiging Rotterdam, de Engelsman Richard Tinsley, vindt echter snel een nieuwe bezigheid. Hij vormt de Uranium om tot de belangrijkste buitenlandse vestiging van MI6. Zijn codenaam wordt "T".

Het Belgische verzet

Direct na het begin van de oorlog rekruteert Tinsley Rotterdammers om spionagereizen in Duitsland te maken. Dat gebeurt in de praktijk vooral door zijn assistent Dmitri de Peterson. De met een Rotterdamse gehuwde De Peterson is de zoon van de Russische consul-generaal en neef van de beroemde schrijver Vladimir Nabokov. In het begin maken Tinsley en De Peterson talloze fouten. Ook voor de Britten is het spionagevak nog nieuw. Willem Both, de broers Hartog en Meyer Blaaser en andere Rotterdammers worden door knullig optreden van zichzelf, Tinsley en De Peterson in Duitsland gepakt en veroordeeld tot gevangenisstraf. Maar anderen blijven onontdekt. En T is een snelle leerling.

Veel belangrijker voor de Britten zijn hun spionagenetwerken in België. Na het uitbreken van de oorlog vluchten circa een miljoen Belgen naar Nederland. De meesten keren terug als de oorlog eind 1914 in rustiger vaarwater komt of reizen door naar Engeland, Frankrijk en het kleine stukje vrij België. Maar enkele duizenden blijven in Rotterdam. Via hen wordt contact gelegd met het Belgische verzet. In bezet België houdt dat verzet de Duitse troepenbewegingen nauwlettend in de gaten. Vooral het troepentransport per trein is belangrijk. Als er veel treinen met militairen richting het Westelijk Front gaan, kan dat duiden op een aanstaand offensief. Treinspotten wordt daarom een belangrijke, maar ook verboden en een levensgevaarlijke verzetsactiviteit.

Als een Belgisch verzetsnetwerk inlichtingen heeft verzameld, wordt er een rapport van gemaakt. Via koeriers wordt dat rapport naar Rotterdam gesmokkeld, vanwaar het verder gaat naar C in Londen en de militaire hoofdkwartieren in Frankrijk. Omdat de Duitsers spionage, smokkel en vluchtelingen willen tegenhouden, bouwen ze van april tot en met augustus 1915 een elektrisch hek van Vaals tot Knokke. Dit hek, de zogenaamde Dodendraad, houdt de spionage echter niet tegen. Rapporten bereiken via smokkelaars nog steeds het kantoor van Tinsley aan de Boompjes en zullen dat gedurende de hele oorlog blijven doen.

Een van die smokkelaars is de Sliedrechtse binnenschipper Arie Hougee, die regelmatig naar België vaart. Voor het Belgische verzet smokkelt hij rapporten aan boord van zijn schip naar Nederland. Maar Hougee wordt samen met twee verzetsmensen door zijn Belgische minnares verraden aan de Duitse geheime politie. Op 19 december 1917 wordt hij in Keulen geëxecuteerd. Daarmee is hij een van in totaal drie Nederlanders die wegens activiteiten voor Belgische verzets- of spionagenetwerken door de Duitse bezetter zijn geëxecuteerd.

De Belgische spionage achter het Westelijk Front is veruit de belangrijkste en meest serieuze spionage van de Eerste Wereldoorlog geweest. Na de oorlog schat C dat meer dan 70 procent van alle geallieerde militaire inlichtingen wereldwijd via zijn kantoor in Rotterdam zijn verzameld.

Het Witte Huis in Rotterdam omstreeks 1900.
Wikimedia.

Maritieme inlichtingen

Van Duitse zijde is vooral de marine-inlichtingendienst *Nachrichtenabteilung im Admiralstab*, kortweg N, actief in Rotterdam en andere Nederlandse steden als Den Haag en Amsterdam. N gebruikt Rotterdam voor spionage in Engeland en voor het vergaren van maritieme inlichtingen. De Duitse geheim agenten worden vanuit het Keizerlijke Consulaat-generaal in het Witte Huis in Rotterdam gecoördineerd. Daar zetelt consul-generaal Carl Gneist die een uitgebreid netwerk van spionnen en smokkelaars leidt. De basis daarvan wordt gevormd door de Duitse immigrantengemeenschap in Rotterdam die actief is in de handel en de horeca.

De hoofdtaak van N is achterhalen waar Britse oorlogsschepen zich bevinden. Dat kan op twee manieren. Door Rotterdamse zeelieden te betalen als zij op zee een marineschip zien of door Rotterdammers onder dekmantel langs Britse zeehavens te laten reizen. Voor dit eerste werk benadert N zeelieden die regelmatig over de Noordzee heen en weer varen, zoals opvarenden van de Batavierlijn. Als zij een Brits schip spotten en dat bij terugkeer in Rotterdam doorgeven aan de

Duitsers, krijgen ze voor die informatie betaald. Ook werkt N nauw samen met het Maassluise scheepsinformatiekantoor Dirkzwager. Voor spionage in Engeland zelf worden vooral werklozen geworven. Zij kunnen veel geld verdienen met het maken van een relatief eenvoudige spionagereis. Maar zonder gevaar is dat niet.

Terechtgesteld in de Tower

De zeelieden Heicke Janssen en Willem Roos worden door de Duitse geheim agenten Hilmar Dierks en Carl Hockenholz gerekruteerd. Janssen en Roos doen zich voor als handelsvertegenwoordigers in sigaren. Het is voor een spion namelijk belangrijk om een beroep te hebben dat internationaal reizen rechtvaardigt, zoals vertegenwoordiger of journalist. Ook artiesten zijn om die reden erg gewild als spion. De bedoeling is dat beide Nederlanders Britse havensteden bezoeken om te kijken welke marineschepen daar liggen. Spotten zij een schip, dan telegraferen ze die informatie door in een geheime code. Een bepaald type sigaar staat daarin voor een type oorlogsschip.
Maar als Janssen en Roos door Engeland reizen, weet de Britse contraspionagedienst MI5 al dat zij voor de Duitsers werken. Beide Nederlanders worden gearresteerd door Scotland Yard en na een militaire krijgsraad op 30 juli 1915 om 06.00 uur in de Tower van Londen geëxecuteerd. In totaal hebben de Britten elf Duitse spionnen in de Tower tegen de muur gezet. Negen daarvan werden vanuit Rotterdam geleid. Een derde Nederlander, de Rotterdamse artiest en filmhandelaar Leopold Vieyra, wordt ook ter dood veroordeeld. Hij heeft echter het geluk dat zijn doodvonnis wordt omgezet in gevangenisstraf. Andere gepakte Nederlanders komen in een krijgsgevangenenkamp. Veel anderen, zoals de jonge, werkloze kantoorbedienden Aren Snoek en Willem de Jong, operazanger Johan Mergelkamp en een aantal circusrijdsters uit de stal van de familie Carré, worden niet gesnapt en keren heelhuids terug.
Dat tezamen met het geallieerde aandeel, maakt Rotterdam onbetwist tot het belangrijkste internationale spionagecentrum van de Eerste Wereldoorlog.

De Nederlandse reactie

De Nederlandse overheid is zich terdege bewust van de aantrekkingskracht die het neutraal en strategisch gelegen Nederland heeft op buitenlandse inlichtingendiensten. Maar Nederland heeft nauwelijks de middelen om hier tegen op te treden. Een maand voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, op 25 juni 1914, wordt de derde sectie van de generale staf opgericht, afgekort GS III. Met GS III als voorloper van de huidige MIVD, heeft ons land voor het eerst een echte inlichtingendienst. De dienst begint als een eenmansonderneming, maar na het uitbreken van de oorlog wordt hij uitgebreid tot tien inlichtingenofficieren. Tegen het eind van de oorlog in november 1918 is GS III met 25 medewerkers, van wie twaalf inlichtingenofficieren, nog steeds een zeer bescheiden geheime dienst. Zeker in vergelijking met de buitenlandse concurrentie.
De hoofdtaak van GS III is militaire inlichtingen verzamelen over mogelijk vijandige legers. Maar de kleine dienst is ook verantwoordelijk voor het in de gaten houden en indien nodig bestrijden van buitenlandse spionnen. Omdat die taak te groot is, zoekt GS III direct na het begin van de Eerste Wereldoorlog contact met de Rotterdamse gemeentepolitie. In een overleg tussen de generale staf onder leiding van opperbevelhebber ge-

De Duitse geheim agent Hilmar Dierks op een politiefoto.
Stadsarchief Rotterdam.

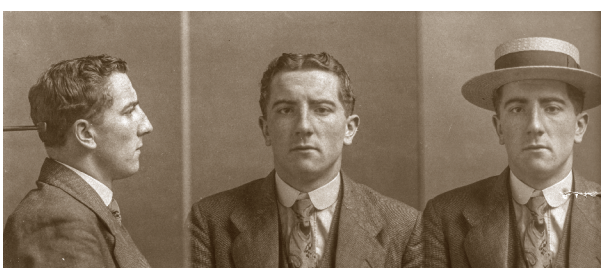

Spion Aren Snoek op een politiefoto.
Stadsarchief Rotterdam.

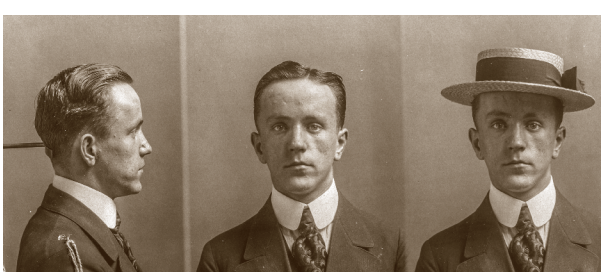

Spion Willem de Jong op een politiefoto.
Stadsarchief Rotterdam.

neraal Cornelis Snijders, het Openbaar Ministerie (OM) en de Rotterdamse korpschef hoofdcommissaris Adriaan Sirks, wordt besloten dat de Rotterdamse gemeentepolitie de buitenlandse geheimagenten in de gaten gaat houden. De dagelijkse uitvoering wordt belegd bij de jonge, dynamische commandant van de Rivierpolitie, inspecteur 3e klas François van 't Sant. Hij wordt ook officieel toegevoegd aan GS III.

Gedoogbeleid

De Nederlandse overheid heeft bij de bestrijding van spionage echter een groot probleem. Spionage is niet strafbaar. Het enige juridische middel om buitenlandse geheim agenten op te pakken is als zij andere misdaden begaan of de Nederlandse neutraliteit in gevaar brengen. Bovendien zullen landen als Duitsland en Groot-Brittannië boos reageren als Nederland een van hun geheim agenten oppakt en eisen dat men de andere partij ook aanpakt. Daarom besluiten het OM en de generale staf zonder medeweten van de regering tot een soort van gedoogbeleid. Zolang diensten als MI6 en N zich houden aan de Nederlandse wet en alleen elkaar bespioneren, worden ze met rust gelaten.
Inspecteur Van 't Sant brengt die boodschap duidelijk over aan Tinsley en Gneist. Maar hij gaat nog een stap verder. Door intimidatietactieken weet hij zowel de Duitse als de Britse geheime dienst te bewegen met hem samen te werken. In aanvulling op het gedoogbeleid moeten ze hem inlichtingen over elkaar geven. Op die manier weet Van 't Sant veel inlichtingen te vergaren voor GS III. Vooral Tinsley en MI6 gaan gretig in op het Nederlandse beleid.
Tussen T en Van 't Sant ontwikkelt zich een nauwe, haast vriendschappelijke samenwerking. Als beloning voor zijn werk wordt Van 't Sant eind 1916 bevorderd tot hoofdcommissaris van Utrecht en in 1920 wordt hij korpschef van Den Haag. Na de Tweede Wereldoorlog vertelt Van 't Sant aan historicus dr. Lou de Jong dat MI6 via hem zelfs GS III heeft gefinancierd.
De Duitsers waren minder gecharmeerd van het gedoogbeleid. Zo liet een geheim agent van N weten: 'Gij

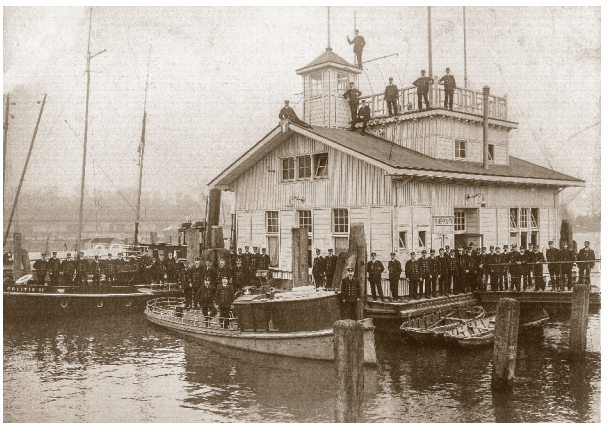

Het drijvend bureau van de Rotterdamse Rivierpolitie in 1915. Historische collectie Politie Eenheid Rotterdam.

Hollanders zijt toch slimme menschen om op zoo goedkope wijze een inlichtingendienst te organiseren.' De Duitsers verwachten meer steun van de Nederlanders voor hun positie, maar ook zij houden zich aan de officieuze regels. Zo wordt onofficieel en zonder dat de regering op de hoogte is, een neutrale vrede bewaard in de straten van Rotterdam. Als de Eerste Wereldoorlog op 11 november 1918 officieel eindigt, verlaten de meeste geheim agenten Nederland.

Op zaterdag 8 september 2018 geeft Edwin Ruis voor de leden van *Mars et Historia* en introducés een wandellezing in Rotterdam over de rol die de stad speelde als het belangrijkste spionagecentrum van de Eerste Wereldoorlog. De wandeling leidt langs kantoren van geheime diensten en woningen van geheim agenten. Ruis is auteur van *Spionnennest 1914-1918*.
Duur: ca. 4 uur, inclusief lunch.
Afstand: ca. 5 km.
Nodig: gezonde benen en een ov-chipkaart (een stukje metro).
Aanmelden: w.adriaansen@planet.nl of: (076) 541 20 54.

Literatuur:

- Ruis, Edwin, *Spionnennest 1914-1918. Spionage vanuit Nederland in België, Duitsland en Engeland* (Meppel 2012).

Bronnenselectie:

- Stadsarchief Rotterdam: 63 Archief van de Gemeentepolitie Rotterdam.
- Nationaal Archief Den Haag: toegangsnummer: 2.04.53.21, collectie De Meijer; Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD), 1916- 1940.
- The National Archives/Public Record Office, Kew – London: KV 1/41 t/m KV 1/44.

Utrechtse studenten en de Tiendaagse Veldtocht 1831

Samuel de Korte

Twee militairen van de Vrijwillige Jagers van de Utrechtse Hogeschool, 1830-1832.
Nationaal Militair Museum (NMM).

D.E. Wilhelmie (1789-1862), kapitein der Vrijwillige Jagers van de Utrechtse Hogeschool en Ridder der Militaire Willems-Orde.
NMM.

Meerdere malen hebben Nederlandse studentenverenigingen vrijwilligers geleverd als er oorlog uitbrak. De studenten werden opgenomen in de krijgsmacht van de koning en vochten mee in oorlogen. Het bekendste voorbeeld hiervan is de Tiendaagse Veldtocht (1831), waarbij het Nederlandse leger probeerde de Belgische revolutie in de kiem te smoren. Waar de Leidse en Groningse studentencompagnieën hun eigen boeken en artikelen hebben gekregen, is dit voor de Utrechtse studenten niet het geval. Om deze lacune te vullen, gaat dit artikel in op de belevenissen van de Utrechtse studentsoldaten.
Allereerst wordt er gekeken naar het studentenleven en Nederland in de vroege negentiende eeuw. Daarna wordt de Tiendaagse Veldtocht en zijn aanloop behandeld. Als laatste komen de reflecties van de studenten op hun dienst in het Nederlandse leger aan bod.

Studeren in vroegnegentiende-eeuws Nederland

Sinds 1815 bestond het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Na de nederlaag van Napoleon was op het Congres van Wenen bepaald door vooral de grootmachten Groot-Brittannië, Rusland, Pruisen en Oostenrijk, dat Nederland, Luxemburg en België samen zouden gaan tot één koninkrijk met Willem I als staatshoofd. Een belangrijke reden hiervoor was dat de nieuwe staat als machtsblok tegen Frankrijk kon dienen.
Terwijl Willem I als koning tevreden was met het besluit om zijn gebied uit te breiden, waren zijn Belgische on-

derdanen dit niet. Er waren grote cultuurverschillen, bijvoorbeeld in religie en onderwijs. Het was onrustig in de Zuidelijke Nederlanden. In augustus 1830 sloeg de vlam in de pan. Een opstand brak uit in Brussel en de hulp van het leger werd ingeroepen. Dit bracht echter niet het gewenste resultaat, aangezien het leger deels uit Belgen bestond die deserteerden, met de opstand sympathiseerden, of weigerden op hun landgenoten te schieten. Het resterende deel van het leger besloot zich terug te trekken tot de grenzen van Noord-Brabant. Drie steden konden behouden blijven: Maastricht, Luxemburg en Antwerpen.

Terug naar de studenten en hun leven in Utrecht, want studeren was in 1830 anders dan tegenwoordig. Studeren in de jaren 1830 was alleen voor de elite weggelegd. Het veroorloven van een studie, en de daarbij behorende sociale netwerken, was slechts voor de toplaag van de samenleving bestemd. Zelfs als iemand genoeg geld had om zich een studie te veroorloven, dan was er nog altijd een correcte vooropleiding nodig. De lessen waren in het Latijn, waardoor het niet voor iedereen te volgen was.

Toch was onderwijs niet het enige wat geboden werd op de universiteit. Er was ook een actief studentenleven. Hierbij ging het niet om de kennis die uit de boeken werd opgedaan, maar om de persoonlijke ontwikkeling die de student doormaakte. Kennis van mensen en van het leven waren belangrijk om te leren, want dit werd noodzakelijk geacht voor het latere leven. De gemiddelde student had een vol dagprogramma, want naast studeren en colleges bezoeken, werd er gezelligheid gezocht. Dit werd meestal gevonden op de sociëteit of in de stamkroeg. Regelmatig waren studenten daar te vinden om met elkaar te discussiëren, te eten en te drinken. Destijds was 't Keizerlijke wapen, aan het huidige Domplein, een favoriete locatie, ook wel 'Klanck' genoemd naar de eigenaar George Klanck.[1]

De gezelligheid en vele gezamenlijke activiteiten terzijde, was het gemiddelde kennisniveau hoog. De meeste studenten hadden kennis van het Nederlands, Frans, Duits, Engels, Latijn, Grieks en soms zelfs Hebreeuws.[2] De studenten waren vooral op hun eigen groep gericht. Op mensen die niet gestudeerd hadden werd neergekeken. Veel waarde werd gehecht aan onderlinge vriendschappen en de nieuwe studenten kregen zelfs advies hoe ze dit konden bereiken.[3] Op deze manier vormden de studenten een hechte groep die veel met elkaar deden.

De studenten, als toekomstige elite van Nederland, waren zeer betrokken bij de politiek. Kranten werden dan ook nauwkeurig gevolgd en nieuws onderling besproken. Vol afschuw werd gereageerd op de ontwikkelingen in België, waar op 4 oktober 1830 de onafhankelijkheid werd uitgeroepen. De Zuidelijke Nederlanden hadden gebroken met Noord-Nederland. Een reactie liet niet lang op zich wachten; de volgende dag was er al een oproep van de koning: 'Te wapen – voor de zaak van orde en recht!'[4]

Vaandeldrager van het Korps Jagers der Utrechtse Hogeschool. Dit vaandel of guidon was vervaardigd en geschonken door de dochters van de Utrechtse professoren. NMM.

[1] J. van der Mohr en J. Jekel, *Het beste jaar! Het rijke Utrechtse studentenleven* (Hendrik Ido Ambacht 2010) 30.

[2] J. Bierens de Haan, et al, *Het Utrechtsch studentenleven 1636-1936 & De Utrechtsche Universiteit 1636-1936* (Utrecht 1936) 107.

[3] W. C. A. Baron van Vredenburch, *Schets van eene geschiedenis van het Utrechtsche studentenleven* (Utrecht 1914) bijlage XXIV 'Leeslesjes voor groenen', 262.

[4] F. Santegoets, 'Togae cedant armis', in: W. van den Broeke, & P. van Hees, *Studenten en het nationaal gevoel in Nederland. Eind achttiende tot en met twintigste eeuw* (Utrecht 1998) 22.

Een afbeelding van de Utrechtse Vrijwillige Jagers tijdens de Tiendaagse Veldtocht.
Utrechts Archief.

De studenten waren het bericht van de koning echter al voor. Bij het openingscollege op 10 september werden zij door hun professoren aangespoord om hun steun aan de koning te betuigen. Er ging een lijst rond die ondertekend werd door 215 studenten. Een deel was zelfs bereid de wapens op te nemen. Een antwoord op hun brief aan de koning liet echter lang op zich wachten, waarop een delegatie studenten besloot zelf naar Den Haag af te reizen.[5] Willem I was ontroerd door het aanbod van de studenten en liet de verantwoordelijke minister meteen in actie liet komen. De studenteneenheden werden gevormd! Niet alleen in Utrecht, maar ook in Leiden en Groningen. De universiteit in Franeker was echter te klein voor een eigen eenheid, en zij sloten zich aan bij de Groningse compagnie.
Ondertussen was er een tweedeling onder de Utrechtse studenten ontstaan. Een deel wenste de studie voort te zetten om zo het vaderland van dienst te zijn of kon om andere redenen niet deelnemen aan de krijgshandelingen, terwijl anderen betoogden dat het beter was om in militaire dienst te gaan. De gematigden werden van lafheid beschuldigd door de geestdriftigere studenten. Zij werden door hun passieve houding gezien als een gevaar voor de oprichting van de studentencompagnie.
Binnen het koninkrijk was een bijzondere situatie ontstaan. Alhoewel er onder de Noord-Nederlandse bevolking sterke sentimenten leefden tegen de Belgen, wenste Willem I als staatshoofd zijn koninkrijk bijeen te houden. Op het Congres van Londen in 1830 riep hij de hulp in van verschillende grootmachten. Tegen zijn verwachtingen in werd echter de Belgische onafhankelijkheid erkend.

De Compagnie Vrijwillige Jagers der Hogeschool Utrecht

Op 11 november 1830 trokken 250 studenten met de Compagnie Vrijwillige Jagers der Utrechtse Hogeschool uit om naar Noord-Brabant af te reizen, waar ze gelegerd zouden worden.[6] Die dag werden twee vaandels aan de studenten uitgereikt. Een vaandel was gemaakt door dochters van de Utrechtse hoogleraren, terwijl een ander gemaakt was door de dochter van de burgemeester H.M.A.J. van Asch van Wijck. Twee van zijn zonen bevonden zich onder de uittrekkende studenten. Duizenden burgers liepen tot voorbij de stadspoorten mee om afscheid te nemen van de militairen. Door de grote toeloop en de vele toejuichingen werd het de marcherende studenten moeilijk gemaakt om de stad uit te komen.
Een meerderheid van de 476 studenten aan de Universiteit Utrecht had zich aangemeld. 15 anderen waren bij het reguliere leger gegaan, waarschijnlijk omdat ze al eerder een periode in het leger hadden doorgebracht. De meeste studenten van de universiteit waren afkomstig uit de provincie Utrecht of Gelderland, gevolgd door Holland. 47 procent van de ten strijde trekkende studenten volgde een theologische opleiding, terwijl 25 procent rechten studeerde. De meeste vrijwilligers waren tussen 1827, 1828 of 1830 begonnen met hun studie. Opvallend is dat er zo veel theologiestudenten ten strijde trokken, terwijl zij vrijgesteld waren van schuttersdienst.[7]
Aan de eenheid waren verschillende officieren en ondercommandanten toegevoegd om de eenheid enige gevechtswaarde te geven. Zo kwam de bevelvoerend officier, Dulon Evertus Wilhelmie (1789-1862) en sergeant Hendrik Kielgast (1791-1862) bij de eenheid terecht. Kielgast was een veteraan van Quatre-Bas en Waterloo, waar hij een verwonding aan zijn hals had

[5] Santegoets, 'Togae cedant armis', 22.
[6] Drie werden verhinderd door ziekte.
[7] Santegoets, 'Togae cedant armis', 22-23.

De vaandels van de Utrechtse compagnie worden bekroond na de Tiendaagse Veldtocht op de Stadhuisbrug in Utrecht. Utrechts Archief.

opgelopen. Hij was onderscheiden met de Militaire Willems-Orde.[8]
Officieren waren er genoeg, maar de lagere rangen bleken moeilijk te vullen. Een deel was gedeserteerd bij het uitbreken van de Belgische opstand. Daardoor werden enkele studenten tot sergeant bevorderd om zo structuur in de eenheid te brengen. Pieter Otto Coenraad Vorsselman de Heer (1809-1841), een van de oprichters van de compagnie, werd zelfs meteen tot sergeant-majoor gepromoveerd! Voor de rest waren alle korporaals afkomstig uit de studentgelederen. Als laatste werden vier hoornblazers van andere militaire eenheden toegevoegd. De totale sterkte kwam op 266 soldaten, van wie er dus 5 officier waren, 10 onderofficier, 16 korporaal, 4 hoornblazer en de rest jager.
De compagnie was overigens niet alleen opgebouwd uit Nederlanders. Hoewel het de meeste buitenlanders, zoals Duitsers, niet toegestaan was om van hun eigen overheid in vreemde krijgsdienst te gaan, slaagde de Duitser, genaamd Weblemann en afkomstig uit Wesel, er wel in om toestemming te krijgen. Daarnaast werden drie Zuid-Afrikaners, Lefrebre Moorrees, Faure, en Keijtel, ook toegelaten. Zij waren alle drie afkomstig uit Kaap de Goede Hoop.
Het was wel duidelijk dat de studenten een geromantiseerd beeld van de oorlog hadden. Een van hun vrienden, Joost Hendrik Burlage, was al eerder vertrokken. Hij was de eerste Utrechtse student die zich vrijwillig had gemeld en met het reguliere leger naar de Zuidelijke Nederlanden was gegaan. Nog voor de Utrechtse studenten de stad verlieten, schreef hij al op 2 november 1830: 'Het enthousiasmus van vele zal wel enige graden onder nul komen als ze enige tijd hier zijn.'[9] De Utrechtse studenten hadden geen realistisch beeld van de oorlog die hen te wachten stond. Hun idealen over heldendom en nationalisme stonden in contrast met de realiteit die Burlage ervoer in het zuiden.

Winter in Noord-Brabant

De studentencompagnieën werden toegevoegd aan verschillende divisies. Het leger van Willem I bestond uit drie divisies en een reservedivisie. De drie divisies waren opgebouwd uit ieder twee brigades. Aan een van die brigades werden vervolgens de studentencompagnieën toegevoegd. De Groningse studenten werden toegevoegd aan de eerste divisie, de Utrechtse aan de tweede en de Leidse aan de derde. De tweede divisie stond onder bevel van de hertog van Saksen-Weimar en de eerste brigade, waartoe de Utrechtse studenten behoorde, stonden onder bevel van generaal majoor Des Tombes.
In Noord-Brabant werden de studenten vaak bij burgers thuis ingekwartierd. De Tilburgse herberg De Roskam werd omgedoopt tot stamkroeg en de studenten waren daar vaak in de avond om te zingen of te drinken. Overdag waren de soldaten bezig met schoonmaken, oefeningen en wachtlopen. In hun vrije tijd lazen ze veel of gingen ze wandelen om de verveling te verdrijven.[10]
De militaire levensstijl stond in scherp contrast met het studentenleven. Krijgsoefeningen was iets vreemds. Tijdig opstaan paste niet in hun plezierige levensstijl. De studenten, die meer gewend waren om hun hersenen aan het werk te zetten dan hun lichaam, werden omgevormd tot soldaat. Dit was ontnuchterend en Pieter Jacob Costerus schreef zelfs naar huis: 'Het een-

[8] Het zakboekje ligt, net als de grafrede, bij de persoonlijke stukken van Hendrik Kielgast in het Utrechts gemeentearchief. Utrechts gemeentearchief, archiefnummer 712-2.22.

[9] Burlage, 2 november 1830.

[10] Santegoets, 'Togae cedant armis', 24-25.

Een zingend studentengezelschap onder het opschrift Io Vivat, omringd door kleine voorstellingen uit het studentenleven. Rijksmuseum.

tonige leven begint mij te vervelen. [...] Het slechte weer, dat ons gedurende de laatste dagen verhinderd heeft, te excerceren, heeft ons, zo men het doen van wachten uitzondert, naar het lichaam, en het gebrek aan staatkundig nieuws, naar de geest, tot volslagen werkeloosheid gedoemd.'[11] Het contact met de andere soldaten was moeizaam, doordat deze zo verschilden van de Utrechtse studenten. Sommigen waren als schutter opgeroepen, terwijl andere onzedelijk gedrag vertoonden. De politieke motivatie was niet even sterk bij iedere vrijwilliger en het nationalisme sprak niet iedere soldaat aan. Er was zelfs de angst dat studenten tot het onzedelijke gedrag van de lagere rangen zouden vervallen door gebrek aan opvoeding en sturing.[12]
Ondanks het gebrek aan strijd, schreven de studenten grote verhalen naar huis. Costerus vertelde in zijn brieven van 24-25 december 1830: 'Toen wij voor de tweede maal er op uit waren, zonken wij soms tot den buik in den sneeuw.' De ontberingen van de studenten waren groot en het thuisfront zal onder de indruk zijn geweest. Echter een kameraad, Van Setten, herinnert zich het anders, 's morgens bij de veldontdekking viel Costerus tot de knieën in het water [doordat] een kuil die dicht gevroren was vol sneeuw gewaaid was.'[13] Het lijkt erop dat sommige studenten hun daden uitvergrootten om zo mooie verhalen te hebben voor de thuisblijvers en het nageslacht.
Ondertussen waren de vijf grootmachten Groot-Brittannië, Frankrijk, Pruisen, Oostenrijk en Rusland bijeengekomen op het Congres van Londen. Zij hadden op 20 december al besloten de Belgische onafhankelijkheid te erkennen en stelden de scheidingsvoorwaarden op. Koning Willem I was het hier niet mee eens, maar accepteerde wel een wapenstilstand. Die tijd kon

[11] J. C. Costerus, *Brieven en dagboeken van den Utrechtsen vrijwillige jager Costerus* (Amsterdam 1917) 103, 129.

[12] Santegoets, 'Togae cedant armis', 24-25.

[13] K. F. van Setten, memoires van de Tiendaagse veldtocht, archiefnummer, 712.26.

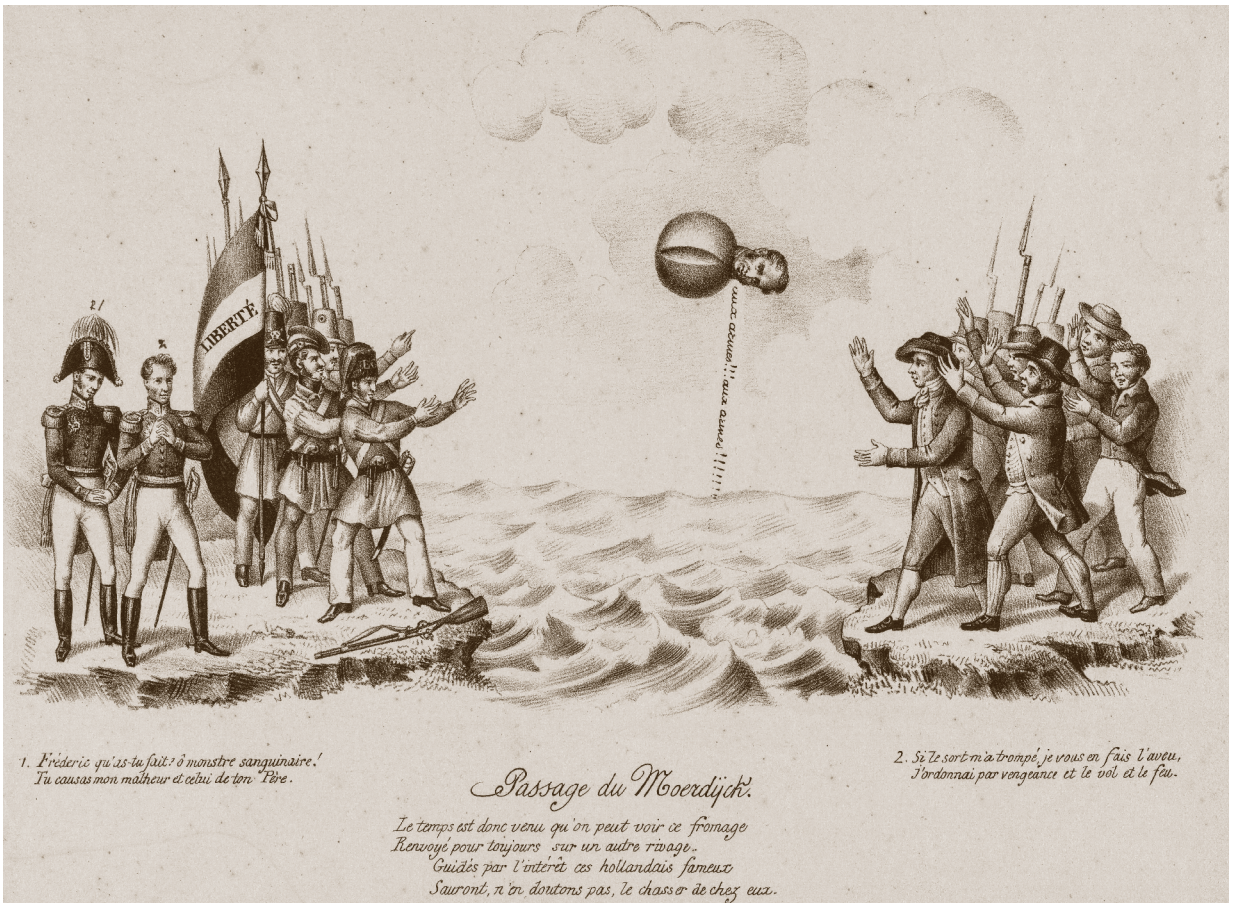

Spotprent op de vervallenverklaring van het Huis van Oranje van de Belgische troon door het Belgische Congres, 23 november 1830. De Belgische opstandelingen gooien een ronde kaas getooid met het hoofd van koning Willem I over de Moerdijk terug naar Nederland waar een groep Nederlanders klaar staat deze op te vangen. Aan de Belgische zijde staan nog de kroonprins en prins Frederik.
Rijksmuseum.

hij gebruiken om een legermacht aan de Belgische grens op de bouwen.
Ondertussen zaten de Belgen ook niet stil. Zij zochten naar een potentiële monarch en vonden die in Leopold van Saksen-Coburg. Hij werd als een geschikte kandidaat geacht door verschillende grootmachten. Hij was getrouwd geweest met de Britse kroonprinses Charlotte Augusta, maar die overleed, net als het kind, bij de geboorte van hun eerste kindje. Op 9 juli had de Belgische regering het Verdrag der XVIII artikelen geaccepteerd, waar onder andere aanspraak op Limburg werd gemaakt, en kon Leopold van Saksen-Coburg worden uitgeroepen tot koning.
De dag erop, op 22 juli 1831, werden de Utrechtse jagers naar Gilze-Rijen gesommeerd, want de volgende dag wachtte daar een inspectie door koning Willem en zijn beide zonen. Na afloop kregen de studenten de eer om Erewacht te zijn bij de tent van de koninklijke familie. Vol lof schreven ze hierover naar huis.[14]

Tiendaagse Veldtocht

Terwijl het Nederlandse leger zich klaar maakte, hadden de Belgen ook hun legermacht opgebouwd. Deze was verdeeld over twee legers, het Scheldeleger en het Maasleger, de laatste stond onder het bevel van Nicolas Joseph Daine. Beide legers hadden ongeveer 15.000 man tot hun beschikking, maar de organisatie was slecht. Daarnaast waren er nog verschillende milities, die tussen de 35.000 en 45.000 manschappen tot hun beschikking hadden. De officieren dankten hun posities aan hun rol in de Belgische Opstand een jaar eerder,

[14] Van Setten, memoires van de Tiendaagse veldtocht en H. Jonker, brieven over de Tiendaagse Veldtocht, Utrechts Universiteitsarchief.

Vrijwillige Jager van Van Dam en officier van de Vrijwillige Jagers van de Utrechtse Hogeschool, 1830-1831.
NMM.

Flankeur Vrijwillige Jagers van de Groningse Hogeschool en jager van de Vrijwillige Jagers van de Utrechtse Hogeschool, 1830-1832.
NMM.

niet aan hun inzet tijdens de Napoleontische oorlogen. Door de overwinningsroes van 1830, waarbij Hollandse troepen succesvol uit het zuiden werden verdreven, waren de troepen minder voorbereid dan de Nederlandse soldaten. De gevechtswaarde van de Belgische eenheden zou uiteindelijk niet opgewassen blijken tegen de Nederlandse troepenmacht.[15]

De onderhandelingen over de afscheiding schoten niet op. Willem I weigerde zijn voormalige grondgebied af te staan en de Belgische staat te erkennen. In augustus 1831 werd overgegaan op een andere aanpak. Op 2 augustus 1831 begon de Tiendaagse Veldtocht. De vier Nederlandse divisies kregen het signaal om de grens over te trekken, waarvan enkel de tweede divisie daadwerkelijk de grens passeerde. De Utrechtse jagers gingen eerst vanuit Oisterwijk naar Hilvarenbeek en vervolgens naar Poppel op Belgisch grondgebied.

Bij het overtrekken van de grens, werd het volkslied geblazen, evenals het Io Vivat, het internationale studentennummer. Anton Henri Pareau (1805-1859) schreef aan een vriend: 'Tegen 1 uur bliezen de hoornblazers de ensemblée met ons Volkslied en Io Vivat, hetgeen ons aangenaam in het holst van de nacht in de oren klonk.'[16] Begeleid door hun eigen muziek trokken de studenten België in!

Toch werd het voor de studenten al snel duidelijk dat ze de strijd anders voorstelden dan de meeste soldaten. Uitrustingstukken werden weggegooid, maar hierin waren ze niet uniek. Opvallend is dat tijdens een artillerieduel met de Belgen het vaandel van een bevriende eenheid werd geraakt. De haan werd er vanaf geschoten. De studenten zochten echter geen dekking en toen een officier vroeg waarom ze dat niet deden, antwoordden ze dat ze anders het gevecht niet konden zien.[17]

Tot een serieus treffen kwam het voor de studenten niet. De Belgen waren meer op de vlucht voor het Nederlandse leger dan dat het tot een confrontatie kwam. Generaal Daine voerde een vechtende terug-

[15] W. Walthuis, 'De Tiendaagse Veldtocht, 2 tot 12 augustus 1831: een relativering na anderhalve eeuw', *Militaire Spectator*, 150 (1981) 339.

[16] Pareau, brieven aan een vriend, 2.

[17] J. H. Molkenboer, 2 tot 21 augustus, 5.

Tafereel uit de Tiendaagse Veldtocht, augustus 1831. Een groep soldaten en officiers te paard houdt rust bij een herberg. Rijksmuseum.

tocht uit, die niet altijd even ordelijk verliep, terwijl de Nederlanders voorzichtig te werk gingen.
De studenten hadden wel te kampen met honger, dorst en vermoeidheid. Water werd uit vieze poelen gedronken en sommige soldaten vielen uit door vermoeidheid. Slapen ging slecht, want de nachten waren koud, terwijl overdag de brandende zon scheen. Opwaaiend stof door de zanderige wegen en de marcherende soldaten verergerde de situatie. 6 augustus was een rustdag en de studenten konden even bijkomen van hun inspanningen.
De situatie veranderde toen de Fransen België binnentrokken. Het was duidelijk dat de Belgen de Nederlanders niet konden verslaan en zowel Groot-Brittannië als Frankrijk waren niet gelukkig met het onstuimige optreden van Willem I. Om hem te bedwingen marcheerden 50.000 Franse soldaten het Nederlandse leger tegemoet. Of Leopold het Franse leger toestond op zijn grondgebied, werd niet relevant geacht, want de troepenmacht trok de grens over. De Franse opmars was uiteindelijk de doorslaggevende factor in de strijd. Voor het Nederlandse leger zat er weinig anders op, dan huiswaarts te gaan.

Terug in Utrecht

Op 21 september arriveerden de studenten weer in Utrecht, waar ze werden onthaald als helden. Er werden feesten gegeven en toespraken. Vuurwerk werd voor hen afgestoken. De teruggekeerde jagers kregen een bronzen penning met het academiewapen erop uitgereikt. In de zijkant stond de naam van de student gegraveerd. Daarnaast werd de studie weer opgepakt. De opening van het academisch jaar was uitgesteld om alle studenten de kans te geven om tegelijk te beginnen. Het dodelijke slachtoffer, Gijsbert de Roo, werd ook herdacht. Hij was verdronken terwijl enkele studenten aan het zwemmen waren in hun vrije tijd.
Het jaar daarop, op 22 juni 1832, werd aan de studenten het Metalen Kruis uitgereikt. Deze medaille was gemaakt van twee kanonnen die veroverd waren op de

Belgen in de buurt van Hasselt. Kapitein Wilhelmie en Vorsselman de Heer kregen zelfs de Militaire-Willemsorde uitgereikt. Wilhelmie kreeg deze voor zijn bevelvoering tijdens de Tiendaagse Veldtocht, terwijl Vorsselman de Heer hem ontving vanwege zijn initiatief voor de oprichting van de compagnie. Wilhelmie liet zich zelfs met zijn medaille portretteren.

Na afloop

De veldtocht werd in Nederland beschouwd als een groot succes en symboliseerde de breuk met België. Aan de Nederlandse zijde waren er 1.108 gesneuvelden, vermisten en gewonden gevallen, aan de Belgische zijde is dit niet bekend.[18] Vanuit Nederland en België bestond geen behoefte meer om toenadering tot elkaar te zoeken. Toch werd de diplomatieke winst die de Tiendaagse Veldtocht had opgeleverd minimaal gebruikt door koning Willem I. Hij bleef halsstarrig weigeren een vrede te tekenen. Een deel van de materiële winst, zoals de gunstige verdeling van de staatschulden, kwam dus zo weer te vervallen, want de defensieuitgaven bleven hoog. Het leger bleef gemobiliseerd, waardoor er een zware last op de staatsuitgaven werd gelegd. Uiteindelijk werd in 1839 de vrede getekend.
De Tiendaagse Veldtocht kenmerkte zich door miscommunicatie, traag handelen en gebrek aan informatie. Verkenningen werden niet naar behoren uitgevoerd, terwijl tussen de eenheden onderling de communicatie niet altijd vlot verliep. Als laatste was het zo dat wanneer er zich kansen voordeden, er veelal voorzichtig werd opgetreden in plaats van doortastend te handelen. Kapitein Wilhelmie werd later overgeplaatst naar een andere eenheid en zwaaide in 1853 af als kolonel. Hij overleed op 13 december 1862 in Boxtel. Kielgast bleef in Utrecht wonen en overleed daar op 26 februari 1862. Bij de begrafenis liepen de voormalige studenten in de militaire stoet mee, voor de garnizoenskorpsen. Een student hield een toespraak, want alhoewel Kielgast geen student was, werd hij wel als een van de studenten gezien. Vorsselman de Heer overleed plotseling in 1841. Costerus overleed in 1862 en Pareau overleed in 1859. Ondanks deze voortijdige sterfgevallen, was in 1871 de helft van de studenten die aan de veldtocht hadden meegedaan nog in leven. Deze veteranen keken met voldoening terug op de Tiendaagse Veldtocht. Zij waren als helden onthaald, zij hadden het respect van de Nederlanders gewonnen, hechte vriendschappen waren gesloten en regelmatig werden reünies georganiseerd. Herinneringen werden opgeschreven en bewaard, vooral die van Costerus zijn geliefd als bron. Waarbij men uiteraard bedacht moet zijn op grootspraak. In 1886 werd de laatste reünie georganiseerd, in 1891 waren niet genoeg studentsoldaten meer in leven.

[18] Walthuis, 'De Tiendaagse Veldtocht', 353.

Kunst en vliegwerk

Personeel en organisatie bij de twee vooroorlogse Indische militaire luchtvaartdiensten

Deel 2

drs. Anne C. Tjepkema

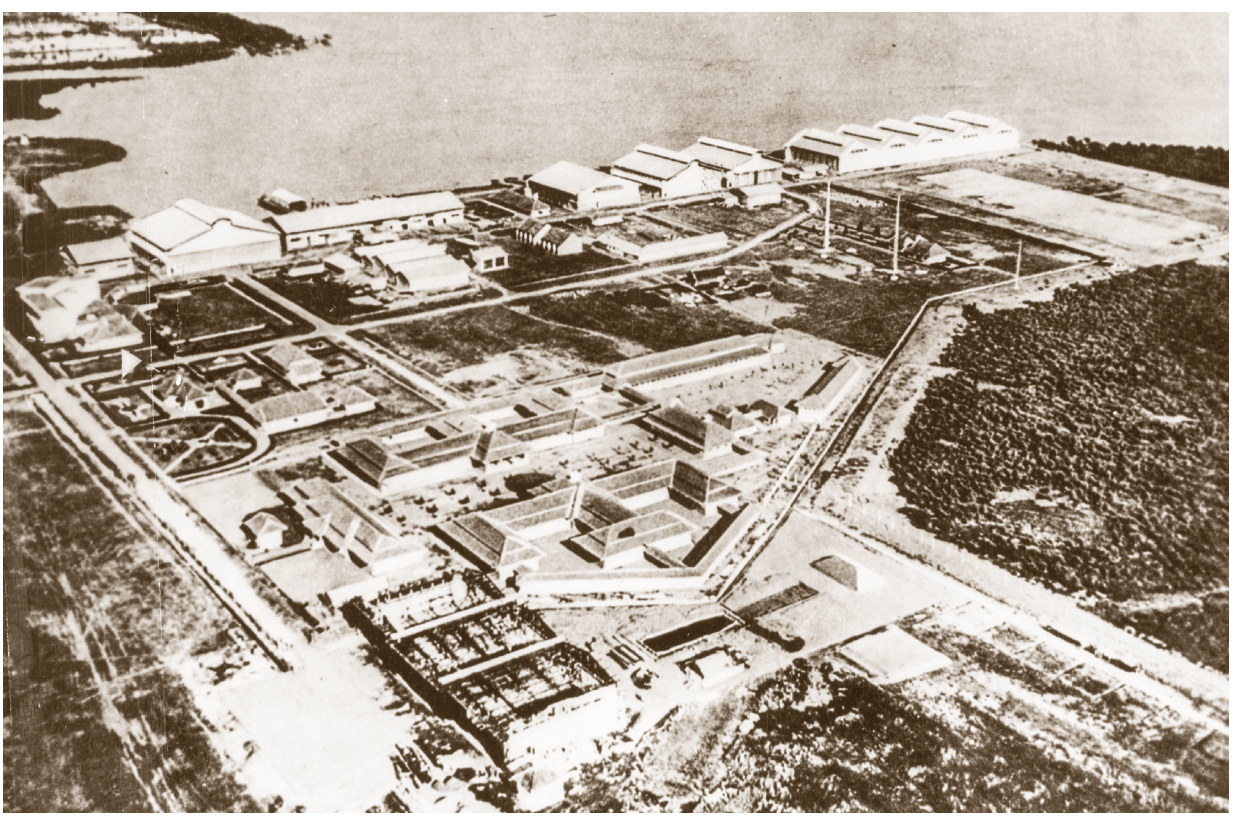

Het marinevliegkamp Morokrembangan (bij de marinehaven van Soerabaja) in 1927.
NIMH.

In het eerste deel is een inzicht gegeven in de strategie en de oorlogstaken van beide militaire luchtvaartorganisaties in Nederlands-Indië, te weten de Luchtvaartafdeling (LA) van het KNIL, later het Wapen der Militaire Luchtvaart (ML), en de Marineluchtvaartdienst (MLD). Vervolgens is de organisatie van de LA/ML behandeld alsmede de personele behoefte ervan tegen het licht van de enorme expansie vanaf medio jaren dertig. In dit deel volgt dezelfde werkwijze ten aanzien van de MLD, gevolgd door de beschrijving van een reeks van maatregelen om aan de toegenomen personeelsbehoefte van beide organisaties tegemoet te komen. Het deel sluit af met een conclusie voor het geheel.

De organisatie van de MLD

In de organisatie van de marine viel de MLD rechtstreeks onder de Marinestaf. De functie van commandant-MLD

bestond slechts van 1917 tot 1922. Weliswaar was er vanaf 1936 een commandant-MLD in Nederlands-Indië, maar deze voerde geen integraal bevel. In Nederland was de oudste van de twee belangrijkste vliegkamp-commandanten (De Kooy en De Mok) tevens commandant van de MLD; beide vielen onder de commandant der Marine te Willemsoord. Het over en weer dienen voor beroepspersoneel (vier jaar Indië, vier jaar Nederland) betekende voor de MLD in Nederland hoofdzakelijk opleidingen en proefnemingen.[1] Eind jaren dertig werd de diensttijd in Nederland trouwens bekort en kwamen vrijwel alle activiteiten van de MLD in het licht van de operaties in Nederlands-Indië te staan. Na mei 1940 verhuisden de opleidingen naar MVK Morokrembangan bij Soerabaja. Dit vliegkamp met zijn acht grote hangars voor zeevliegtuigen behoorde tot de infrastructuur van de belangrijke vlootbasis.

De organisatie van de MLD telde enerzijds vliegkampen, anderzijds vliegtuiggroepen. Commandant van een vliegtuiggroep (of escadrille) van 3 toestellen met een bemanning van 5 per toestel was een vlieger-waarnemer of een waarnemer 1e klasse. Daarnaast 1 of 2 waarnemers 2e klasse (reserve-officieren), 2 officieren-vlieger en 2 of 3 onderofficieren-vlieger. De overige bemanningsleden van de groep waren (bij voorkeur) een chef-mecano, een mecano en een groepstelegrafist. Aan boord van het enkele vliegtuig was een officier commandant: een officier-vlieger (tevens waarnemer) of een officier-waarnemer, waarbij meestal een onderofficier het vliegtuig bestuurde. Per vliegtuig waren meestal enkele zogeheten paaien (helpers) voor het onderhoud ingedeeld.[2]

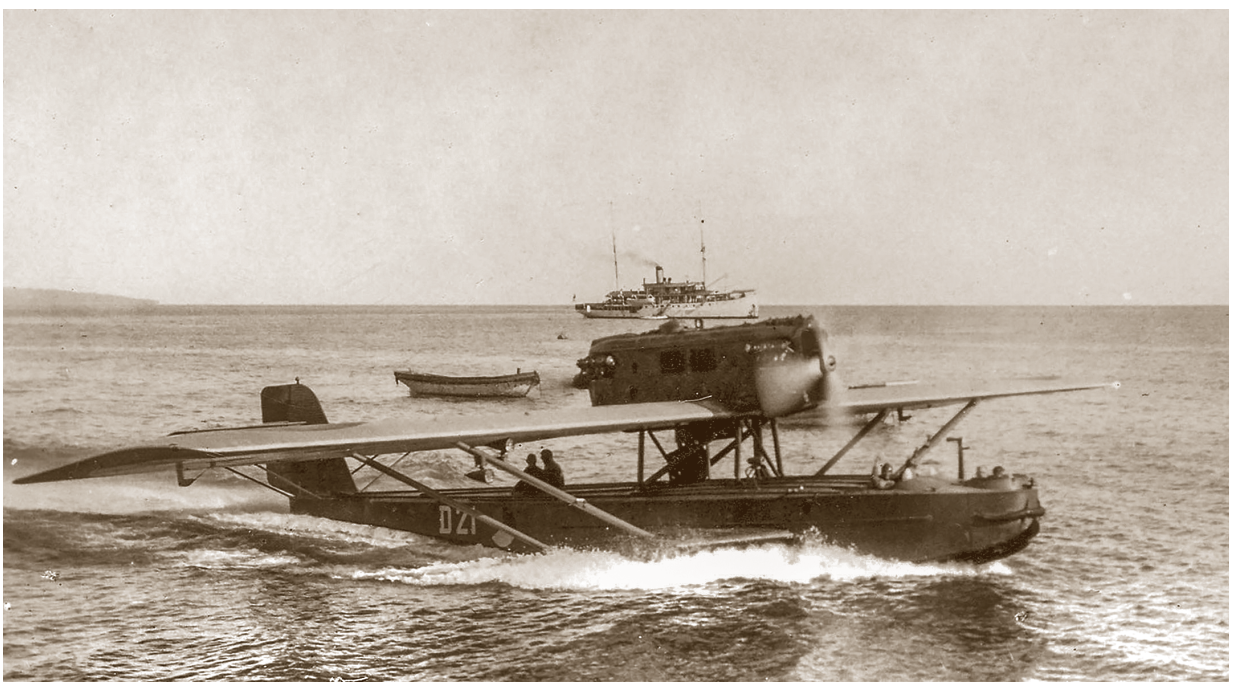

Dornier Wal met crew, op de achtergrond een "witte boot" van de Gouvernementsmarine dienend als vliegtuigmoederschip.
Foto: MM van der Mey.

De MLD week vanaf 1922 af van de andere diensten, die eveneens in Nederland opleidden, door de interne compartimentering. Deze geschiedde onder het voorwendsel richting minister dat "de oude organisatie niet doeltreffend" was.[3] De achterliggende gedachte was dat onderbrenging van de luchtvaartfuncties personeel en materieel bij generieke stafonderdelen van de Marinestaf een fusie met de twee andere militaire luchtvaartdiensten (LVA en LA) ernstig zou bemoeilijken. Ook heerste er een zekere vrees dat de MLD zich zou gedragen als een koekoeksjong en de positie van de varende vloot zou aantasten. Het ontbreken van een

[1] N. Geldhof, '73 jaar vliegende marine: van ondergeschikt hulpwapen tot geïntegreerd en samenwerkend vlootonderdeel' in: D.C.L. Schoonoord, *Honderd jaargangen Marineblad* ('s Gravenhage 1990) 100.

[2] N. Geldhof, *Dornier Wal, de eerste grote zeeverkenner van de MLD* (Maarssen 2014) 217.

[3] NLHaNA, 2,13.77, inv.nr. 6: Brief Vlootcommissie d.d. 1 december 1922 aan Minister van Marine.

integraal commando en de versnippering van de expertise verhinderden dat de MLD zich kon ontwikkelen tot een krachtige force multiplier binnen de Marine.[4]
Een gevolg van het ontbreken van een krachtig centraal luchtvaartbeleid was de geringe aantrekkelijkheid van de carrièreperspectieven voor officieren-vlieger. Toch was de marine goed begonnen. De eerste vliegers waren zeeofficieren met een KIM-opleiding of reserve-officieren die – na het op eigen kosten behalen van het internationaal erkende burgervliegbrevet – het Marinevliegbrevet hadden verworven. Tot de eerste categorie behoorde K.W.F.M. Doorman. Zeeofficieren-vlieger werden algauw op leidinggevende functies geplaatst omdat het bestand klein was. Weinig zeeofficieren toonden animo voor de luchtvaart, op het KIM kreeg het Vliegwezen geen aandacht.[5] Belangstellende zeeofficieren kregen eerder het advies de opleiding tot waarnemer te volgen dan die tot vlieger. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de bevelsbevoegdheid bij vliegopdrachten: 'Met het commando over een vliegtuig of over een verband van vliegtuigen kunnen worden belast officieren en schepelingen, die in het bezit zijn van het Brevet van waarnemer der 1e of 2e klasse en/of het Marinevliegbrevet.'[6] Waarnemers kwamen dus op de eerste plaats. De opleiding tot waarnemer 2e klasse vond plaats in Nederland en die tot waarnemer 1e klasse in Indië.

Ryan STM-lesvliegtuig, drijverversie.
NIMH.

De behoefte aan materiedeskundigheid en het gebrek aan personele ruimte in andere korpsen gaven begin 1918 aanleiding tot de oprichting van een Korps Officieren-Vlieger; de kandidaten werden extern geworven. Een bijzondere vorm van rechtstreekse werving uit de burgermaatschappij was die van stuurlieden van de

[4] Kees Leebeek, Arie van den Hout, Anne van Dijk en Kees Bakker, *Een eeuw Marineluchtvaartdienst 1917-2017* (Utrecht 2017) 32-33.

[5] NLHaNA, 2.13.77, inv.nr. 6: 'Regeling personeel MLD', Brief van Officier-vlieger 1e klasse H. van der Kroef aan J.J.C. van Dijk, lid Tweede Kamer en oud-minister van Oorlog, 10 mei 1935.

[6] NIMH-collectie 065 MLD, inv.nr. 49: *Bepalingen MLD I Nederland*, november 1934.

handelsvaart. De meeste aspirant-vliegers kregen naast hun vliegeropleiding aanvullende vorming op het Koninklijk Instituut voor de Marine (KIM). Zij kregen een kort dienstverband, dat wil zeggen acht jaar. Aanvankelijk werden zij niet opgeleid tot waarnemer, maar de entree van de vliegboot Dornier Wal op Morokrembangan stelde extra eisen aan vliegers, kwantitatief en kwalitatief: twee vliegers per toestel plus de noodzaak van een waarnemerscursus voor de officieren-vlieger. Voordien was deze combinatie alleen een tekort aan militaire vaardigheden; dit belette de toegang tot commanderende functies.[7] Dus lag ook toegang tot de Hogere Marine Krijgsschool niet voor de hand. Na het behalen van het Marinevliegbrevet stond de carrière feitelijk stil. Hun contract besloeg acht jaar, waarvan vier jaar werkelijke dienst in Indië. De resterende twee jaren waren alleen weggelegd voor de "zeer geschikten". Sommigen konden na afloop van deze verbintenis bijtekenen voor een tweede termijn dan wel overgaan in beroepsdienst.[8] De mogelijkheid van bevor-

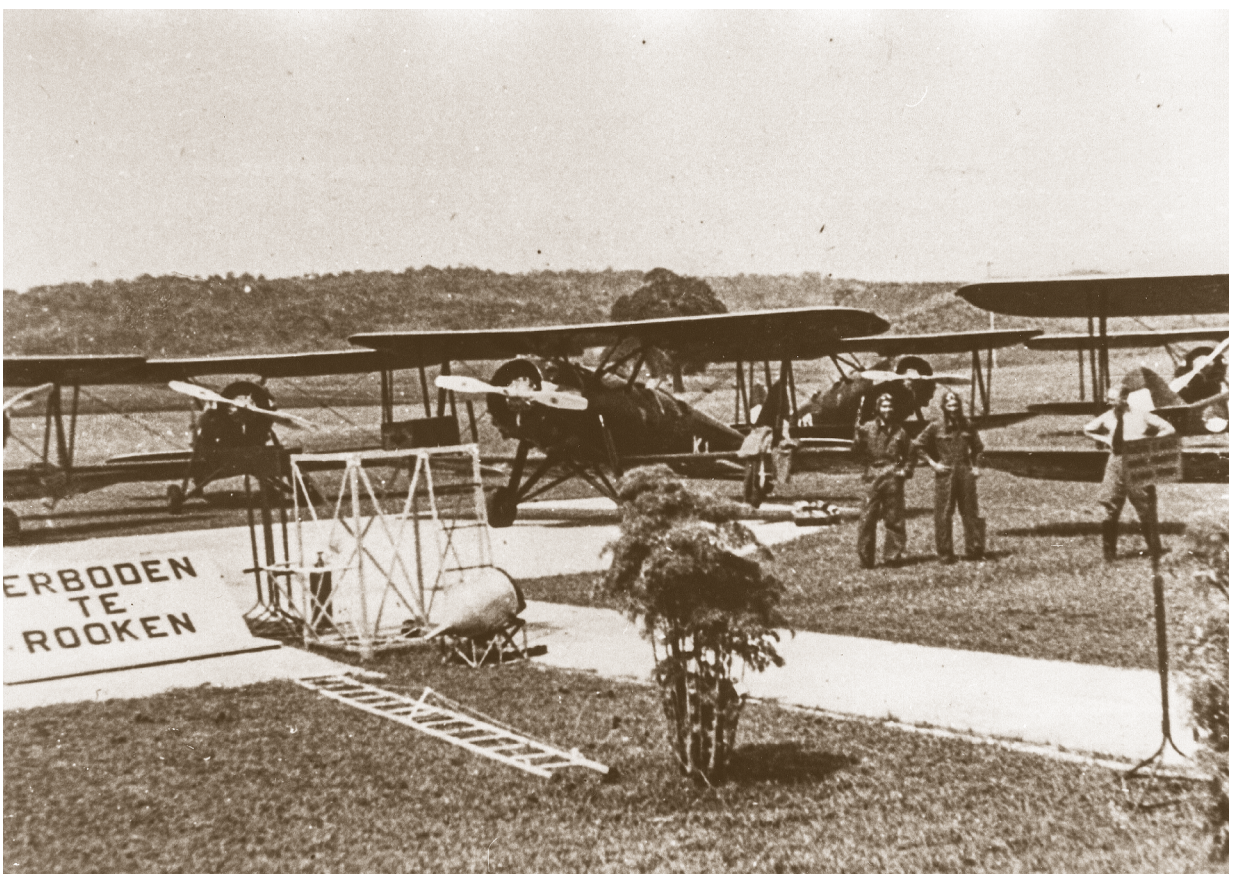

Na de bezetting van Nederland neemt de ML een klas onderofficieren-vlieger MLD in opleiding, Kalidjati 1940.
NIMH.

verplicht voor zeeofficieren die een vliegeropleiding volgden. In de praktijk hielden de officieren-vlieger niettemin een beroepsmatige achterstand bij de aan het KIM opgeleide collega's. Bij gebrek aan vliegervaring bij zeeofficieren moesten officieren-vlieger de lacunes in de specifieke stafcapaciteit in de hogere rangen vullen. De instelling van hun korps was eigenlijk een noodmaatregel. In de ogen van de Marineleiding hadden zij dering tot officier-vlieger der 1e klasse (gelijk aan luitenant-ter-zee 1e klasse) was beperkt. Onder meer geschiktheid als instructeur was een vereiste.
De werving voor onderofficieren-vlieger richtte zich aanvankelijk op vliegtuigmakers, konstabels, bootslieden, torpedisten en telegrafisten. Vliegtuigmakers kregen een technische opleiding van ongeveer drie jaar en hadden in de selectie voor de vliegeropleiding een

[7] NLHaNA 2.12.18 inv.nr. 282. CMS aan CGS 11 maart 1922.

[8] NLHaNA 2.13.77 inv.nr. 9. 'Overzicht opleidingen Nederlandsch-Indië 1929-1932, bijlage 3: vragen MLD op personeelsgebied', 1-3.

streepje voor vanwege hun bekwaamheden in het oplossen van technische problemen en route. Het korps vliegtuigmakers dateerde al van tien dagen voor de officiële oprichting van de MLD.[9] Na de introductie van de Dornier Wal en de Fokker T.IV liep de werving van onderofficieren-vlieger achter bij de behoefte en begon de marine jongeren met een scholing op mulo-niveau voor een kort dienstverband rechtstreeks uit de burgermaatschappij te werven. Deze praktijk riep verzet op bij de beroepsonderofficieren; pas in 1930 kregen de onderofficieren-vlieger een eigen korps.

Officieren-vlieger MLD aangetreden voor beëdiging, Perak 1941.
NIMH.

De marine gebruikte voor operationele doeleinden uitsluitend zeevliegtuigen, dat wil zeggen vliegboten en drijvervliegtuigen. Daarmee verschafte zij zich een grote mate van operationele flexibiliteit in het volgen van de vloot en vermeed zij de aanleg van kostbare vliegvelden. De aangeschafte vliegboten kenden een groot bereik en dankzij hun veelzijdigheid konden zij naast hun hoofdfunctie – bewapende verkenningen – ook worden ingezet als bommenwerper of voor lichte transport- en liaisontaken. Tot de drijvervliegtuigen behoorden grote bommenwerpers van het type Fokker T.IV alsmede veel lichtere boordvliegtuigen bestemd voor onder meer de kruisers en de torpedobootjagers. Deze moesten met behulp van een kraan aan boord worden gehesen respectievelijk van boord uitgezet.[10] Hoewel sommige types drijvervliegtuigen waren ontworpen voor het lanceren van torpedo's bij wijze van nevenfunctie, is dit wapen in Indië nooit gebruikt.

Tussen 1935 en 1941 steeg het aantal bemande vliegtuigen van 70 naar meer dan 150. Twee factoren waren hierbij bepalend. De expansie van het aantal vliegtuiggroepen uitgerust met vliegboten van zes naar elf, enerzijds door de aankoop van moderne vliegboten, anderzijds door de reductie van de onbemande reserve. De tweede factor was de overheveling van de opleidingen naar Nederlands-Indië in 1940, mogelijk gemaakt door de aankoop van Amerikaanse Ryan-lesvliegtuigen. Na mei 1940 stokte voorts de levering van de Duitse driemotorige Dornier Do 24K. De MLD moest afzien van een tweede batch van 35 vliegboten en de aanvoer van reservedelen. Er was dus dringend behoefte aan een alternatief. Dat werd in de VS gevonden: 34 tweemotorige vliegboten van het type Consolidated PBY-5 Catalina kwamen in de tweede helft van 1941 op Morokrembangan aan.

[9] *Marineboekje* 1916/1917: bij KB 8/8/17 no. 51, 11-12. In 1918 telde het Korps Vliegtuigmakers 98 man (*Marineboekje* 1917/1918) 212-213 en in 1921 221 (*Marineboekje* 1920/1921) 178.

[10] Een uitzondering vormde *Hr. Ms. De Ruyter* (vanaf 1936 in dienst), die was uitgerust met een katapult.

Grondinstructie bij de Bücker Jungmann, Tjililitan 1940.
Particulier verkregen foto.

De personele behoefte bij de MLD

De personeelsbehoefte van de Marineluchtvaartdienst in Nederland was een afgeleide van de behoefte in Nederlands-Indië en daarbij gold het principe van "over en weer dienen", dat wil zeggen dat er een balans moest zijn tussen de dienstperiodes in de kolonie en in patria. In 1926 lag voor officieren van de zeedienst op een carrière van 36 jaar de verhouding tussen dienen in Nederland en dienen in de kolonie op 17 versus 19 jaar. Voor de MLD lag dat ongeveer hetzelfde. Bij een echte balans zou het personeelsbestand in Nederland ongeveer even groot zijn geweest als het Indische. Uitsluitend in de Oost had de MLD immers een oorlogstaak. Wat telde was dus de operationele behoefte in de kolonie en bijgevolg een veel belangrijker vliegtuigbestand. Waar in Nederland de marine slechts een taak had in de kustverdediging en strategisch ondergeschikt was aan de landmacht, speelde zij in de Oost strategisch gezien de eerste viool. Het streven naar een balans leidde dan ook tot het aanhouden van zo veel mogelijk ondersteunende functies in Nederland. De vliegopleidingen dienden dus primair de luchtvloot in Indië. De behoefte aan instructeurs was in 1929 18 voor MVK De Kooy en 15 voor MVK De Mok, in een verhouding van 2 officieren op 3 onderofficieren.[11] De personele werving voor Indië vond vooral in Nederland plaats. Voor Europese inwoners van de kolonie gold vanaf 1918 dienstplicht, een tweede bron. De derde was het werven van inlands personeel, hoofdzakelijk voor functies binnen de gronddienst.

Bij de vaststelling van de behoefte aan vliegend personeel was de oorlogstaak dus leidend. De commissie-Gooszen schatte in 1920 de behoefte aan vliegtuigen, gebaseerd op drie steunpunten plus een onbemande reserve van 100 procent, op 108 vliegtuigen. Dit resulteerde in een behoefte van 557 man Europees en 102 man inlands personeel. Van hen zouden 60 vliegers en 50 waarnemers deel uitmaken.

[11] NIMH toegangsnr. 065, inv.nr. 115: Nota Chef Marinestaf d.d. 17 april 1929: 'Door den Commandant van het vliegkamp "De Kooij" noodzakelijk geoordeeld minimum aantal vliegtuigen naar aanleiding besprekingen 15 april 1929.

Leerlingen-vlieger en instructeurs ML-KNIL, Kalidjati 1941.
NIMH.

Steunpunten	Groepen vliegtuigen	Tactische verkenners	Strategische verkenners	Jacht-vliegtuigen	Gevechts-vliegtuigen
Riouw-archipel	6	1 x 3	4 x 3	1 x 3	
Tandjong Priok	6		2 x 3	1 x 3	3 x 3
Soerabaja	6	2 x 3	3 x 3	1 x 3	

Dit plan zou nooit werkelijkheid worden. Alleen Soerabaja kreeg voldoende infrastructuur. De jachtvliegtuigen zouden eind jaren twintig bij het KNIL worden ingedeeld. Het aantal geleverde vliegboten bleef steken op 46. 12 gevechtsvliegtuigen (bommenwerpers) en 12 boordvliegtuigen completeerden de vloot in de jaren twintig.
Begin 1919 telde de MLD in totaal nog slechts 5 officieren-vlieger, een jaar later 12 en in 1921 15.[12] De werkelijke sterkte aan vliegers in Indië bleef voortdurend achter bij de behoefte. Zo waren er in 1920 7 vliegers op 20 drijvervliegtuigen. Met de entree van de Dornier Walvliegboot in 1926 nam het aantal vliegers wel gestaag toe. De aanzuiging vanuit de burgerluchtvaart was ook steeds een factor die werving en ontslag beïnvloedde. In 1928 was het vliegertekort bij de MLD zodanig opgelopen dat de deur openging voor een tiental officieren-vlieger plus een achttal onderofficieren-vliegtuigmaker van de LVA uit Soesterberg.
De in 1919 in Nederlands-Indië ingestelde militieplicht voor Europese ingezetenen hielp de personeelsvulling aanzienlijk. Zo konden dienstplichtigen (achttien maanden oefentijd) worden opgeleid tot telegrafist of vliegtuigmaker. Voor de opleiding tot waarnemer 2e klasse werd een diensttijd van twee jaar verlangd. Met de invoering van de Dornier Wal vergde dit beleid dat op MVK Morokrembangan naast de opleiding tot waarnemer 1e klasse ook een cursus voor zeewaarnemer 2e klasse tot stand kwam. De inhoud ervan was identiek aan die van de opleiding tot waarnemer 2e klasse in Nederland, de nevenopleiding van officieren-vlieger. Het waren bijna allen stuurlieden van de handelsvaart die in Indië tot reserveofficier-waarnemer 2e klasse werden opgeleid. Zij waren lang niet altijd beschikbaar,

[12] *Marineboekje* 1918/1919, 203. *Marineboekje* 1920/1921, 178.

vandaar het aanhouden van een dubbel bestand. Vliegers waren meer dan (beroeps)waarnemers gehouden aan keuringen, testen, aanvullende opleidingen en conversies. De behoefte aan reserves bij deze categorieën was 20 procent respectievelijk 10 procent. Inlanders als bemanningslid werden relatief weinig gerekruteerd.

De onderstaande tabel biedt een inzicht in de personeelsbehoefte in 1935 en 1941. Hierbij geldt dat de werkelijke vulling vaak achterbleef bij de behoefte. Zo waren van de 21 voor 1928 opgeleide zeeofficieren-vlieger-waarnemer maar twee gebleven. Betere bevorderingsmogelijkheden voor officieren-vlieger boden eind jaren dertig enigszins soelaas.

vliegers – merendeels op Soesterberg opgeleid – werden automatisch bij de ML ingelijfd en waren in tijd van oorlog oproepbaar.[15]

Een hinderpaal bij de werving in Nederland was aanvankelijk dat gegadigden – er was voldoende animo – voor eigen rekening en risico de overtocht naar Nederlands-Indië moesten maken. Daar vonden selectie en keuring plaats met het risico van afkeuring. De oplossing kwam in mei 1937 met de oprichting in Nederland van het Luchtverdedigingsfonds dat de opleiding voor militair geschikten voor het zogeheten M-brevet (een verzwaard sportbrevet) subsidieerde. Kandidaten voor het M-brevet verbonden zich tot dienst bij de Luchtvaart Afdeling (LVA) in Nederland in

MLD behoefte vliegers / waarnemers 1935[13] en 1941	Verkennings-vliegtuigen 6 gpn x 3 11 gpn x 3		Bows (T-IV/IVa) 2 gpn x 3	Kruiser-vliegtuigen 2 gpn x 3	Morokrem-bangan staf en instructie	Departement		Totaal + reserves	
Zeeoff-vlieger-waarnemer I + 20% res	6	11	2	2	1	1	2	12 + 3 = 15	19 + 4 = 23
Zeeoff-waarnemer I + 10% res	6	11	2		2			10 + 1 = 11	15 + 3 = 18
Resoff-waarnemer II + 100% res	12	22	4	4				20 + 20 = 40	30 + 30 = 60
Off-vlieger + 20% res	6	11	2	2	2			12 + 3 = 15	17 + 4 = 21
Oo-vlieger + 20% res	12	22	4	4	4			24 + 5 = 29	34+ 7 = 41
Totaal	42	77	14	12	9	1	2	78 > 110	115 > 163

Zeeoff= Zeeofficier
Resoff= Reserveofficier
Oo= Onderofficier

Bijzondere maatregelen bij de personele vulling

De vliegopleidingen bij de LA/ML draaiden vanaf 1936 op volle toeren. Het percentage geslaagden tot en met voorjaar 1940 bedroeg 59 (193 op 327 kandidaten).[14] De vergrote instroming profiteerde vooral van een geïntensiveerde werving vanuit Nederland. Daarbij meldden zich ook enkele reserveofficieren- en -onderofficieren-vlieger voor een kort verband in Indië. De KNIL-geval van oorlog en werden opgeleid bij de Nationale Luchtvaart School (NLS) op Waalhaven en Ypenburg. Met de toetreding van het ministerie van Koloniën tot deze overeenkomst kon het fonds ook geschikte kandidaten naar Nederlands-Indië uitzenden. Aspirant-vliegers voor Indië doorliepen nu keuring en selectie in Nederland en waren na het behalen van het M-brevet zeker van een plaats in de Indische vliegeropleiding.[16]

[13] NIMH toegangsnr. 065, inv.nr. 017: Van Dulm: Brief Zeer Geheim CZM aan Mindef, 'Gebruik MLD', 23 januari 1935, 22-24.

[14] Boer, *Borneo*, 38.

[15] Bosch, *ML-KNIL*, 31.

[16] G.J. Casius en P. Boer, 'Vliegers voor Indië' deel I, *Avia* (mei 1978) 182-183.

Leerlingen 2BLS vieren een feestje met instructeurs in Hotel Des Indes, Batavia. De leerlingen, alhoewel vaak oudere professionals, hebben de rang van sergeant. De instructeurs zijn officieren die voor de gelegenheid 'incognito' zijn in burger zijn.
Particulier verkregen foto.

Van de totaal 118 uitgegeven brevetten leverde deze opleiding 61 kandidaten voor het KNIL op.[17]
Bij gebreke aan een Indische NLS was in de kolonie in de zomer van 1938 het Nederlandsch-Indische Luchtvaart Fonds (NILF) opgericht met als doel het subsidiëren van de sportvliegclubs bij het opleiden van geschikte vrijwilligers voor beide luchtvaartdiensten. In eerste instantie waren dat de clubs te Batavia, Bandoeng, Semarang, Zuid-Sumatra (Palembang) en Medan. Al gauw kwam daar Soerabaja bij, gevolgd door Balikpapan, Djokjakarta en Malang. Deze clubs konden een cruciale rol spelen in de personeelsvulling, zij het dat zij zich bedienden van een allegaartje aan sportvliegtuigen wat een gestandaardiseerde opleiding van een militaire reserve verhinderde. De totstandkoming van een dergelijk opleidingstraject vergde ondersteuning in de exploitatie, zoals de subsidie van vlieguren. De hiervoor benodigde fondsen werden enerzijds gevonden in de Indische begroting (vanaf 1938), anderzijds bij het NILF. Aspiranten mochten maximaal veertig jaar oud zijn en bereid zijn dienst te doen bij ML-KNIL of MLD in geval van oorlog, oorlogsgevaar of buitengewone omstandigheden.
Omdat de clubs een probleem hadden met soort en aantallen vliegtuigen, kwam het NILF over de brug met de aankoop van vliegtuigen met open cockpit (een must) die ook geschikt waren voor aerobatics. De keuze viel op de Duitse Bücker Jungmann waarvan de ML ook enkele exemplaren in gebruik had. Clubs in de nabijheid van ML-velden, waar de vlieginstructeurs sowieso militairen waren, benutten vooral de weekends om hun vleugels uit te slaan. Zes stuks werden op 2 juli 1939 tijdens de grote luchtvaartdag in Batavia officieel in gebruik genomen. Weliswaar voldeden de vliegtuigen zeer goed, maar twee maanden later brak de oorlog in

[17] Correspondentie Casius-Woortman d.d. 6 maart 2003. Aantal op basis van vermeldingen in *Vliegwereld*, jaargangen 4 (nrs 42, 43, 47 en 5) en 5 (nrs, 11, 14, 15, 18, 22, 24, 25, 26, 42 en 52) 1938-1939.

Europa uit en stokte de aanvoer van reservedelen. De TD van de ML moest nu bijspringen om de kisten in bedrijf te houden.[18] Tegelijk keken de in de VS werkende aankoopcommissies van marine en KNIL om naar alternatieven. Beide commissies besloten tot aankoop van het Ryan STM-lesvliegtuig, een tandem-seater met open cockpit. Intussen kwamen ook veertien Tiger Moth trainers uit Engeland en Australië ter beschikking benevens twee Pipers Cub.

De subsidies op de kosten van vlieglessen hadden een grote groep in staat gesteld aan het programma deel te nemen. Het aantal sportbrevetten steeg van 8 in 1938, via 100 in 1940, naar zo'n 270 begin 1942. Met een correctie voor degenen die op de door het NILF aangekochte vliegtuigen zonder subsidie vlieglessen namen, zijn daarvan waarschijnlijk 220 behaald dankzij het fonds. Het aantal vliegtuigen steeg van 12 in juni 1939 naar 38 in november 1941. Lang niet alle gebrevetteerden zouden uiteindelijk dienst nemen bij ML en MLD. Wel deed zich in juli 1940 een gelegenheid voor toen de klas M-vliegers uit Nederland niet kwam opdagen. NILF-vliegers konden hun plaatsen innemen. Bij de drie daaropvolgende cursussen kwamen ook sportvliegers in aanmerking voor plaatsing, bij de marine eveneens.

Een aparte categorie NILF-vliegers vormden degenen die bij de ML een opleiding volgden tot Tweede Bestuurder tevens Luchtschutter (2BLS) op de GM-bommenwerper. Het was de bedoeling dat deze in groepjes van vier tot acht man twee maanden in werkelijke dienst kwamen en daarna elk halfjaar een maand op herhaling. De opleiding omvatte ten eerste instructie in de achterste cockpit, bestaande uit algemeen vliegen en landingen plus een grondschoolprogramma bestaande uit theorie en militaire vorming. Het tweede deel vormde een cursus voor het luchtschutterbrevet. Een 2BLS was als vlieger niet volledig gekwalificeerd, maar kon wel de besturing op lange vluchten overnemen en in een noodgeval het vliegtuig aan de grond zetten. De rang aan het einde van de opleiding was militiesergeant-2BLS, terwijl een officiersbevordering na aanvullende opleiding tijdens herhalingsoefeningen in het verschiet lag. Elke 2BLS kreeg een mobilisatiebestemming bij een operationele GM-afdeling. 7 groepen met in totaal 36 man volgden in 1940 en 1941 met succes deze opleiding op Tjililitan (bij Batavia) en op Malang (Oost-Java). Van hen werden 33 man in actieve dienst geroepen bij operationele afdelingen. Van de 29 2BLS's die aan operaties deelnamen, zouden er 8 sneuvelen.

Een majeure inspanning was ook de creatie van het Vrijwillig Vlieger Corps (VVC). Dit na de bezetting van Nederland tot stand gekomen initiatief van de Vliegclub Batavia beoogde jaarlijks minimaal 200 jongemannen een kosteloze vliegopleiding te geven op het niveau van het M-brevet. Hiervoor fourneerde de overheid een forse subsidie, waarmee 30 Tiger Moth-toestellen voor de ML en 18 voor de MLD in Australië werden gekocht. Militaire instructeurs en gekwalificeerde sportvliegers zetten zich in om het ambitieuze plan gestalte te geven. De meeste leerlingen volgden de middelbare school naast het vliegprogramma. Het resultaat van deze inspanning voor de oorlog vanaf Nederlands-Indisch grondgebied was mager: slechts 7 leerlingen ontvingen in december 1941 het A-brevet. Na de mobilisatie volgden 85 aspirant-ML'ers en 60 aspirant-MLD'ers voltijdsopleidingen. In februari 1942 werden zij met de leerlingen van de VWS geëvacueerd naar Australië. De meesten van hen zouden later hun opleiding voltooien in de VS.

Conclusie

Het is frappant hoe in het licht van een vrij korte tijd de twee Indische militaire luchtvaartdiensten een exponentiële groei doormaakten: van enkele vliegers rond 1920, naar enkele tientallen vliegers en waarnemers rond 1930, tot honderden bemanningsleden rond 1940. De groei kwam echter te laat en was nog niet sterk genoeg tegen de achtergrond van enerzijds het grote eilandenrijk voor de verdediging waarvan slechts zo'n 250 operationele vliegtuigen beschikbaar waren, en anderzijds de zwaarte van de dreiging.

De kwaliteit van de opleidingen bij KNIL en Koninklijke Marine was ongeveer identiek, beide luchtvaartdiensten hadden zich oorspronkelijk sterk op Soesterberg georiënteerd. Met de grote toeneming in de personeelsbehoefte rond 1940 moest vooral de ML-KNIL concessies doen. Daarbij hielp het improvisatievermogen van de toenmalige stafplanners. In een jaar of vijf wisten zij de kennis en kunde op het gebied van navigeren met aanvalsformaties, bommenrichten, luchtgevechten, verbindingen en logistiek met grote stappen te verbeteren. Tijdens de drie maanden oorlog tegen Japan zouden er ook grote lacunes in de kwaliteit van de opleidingen blijken, zoals in de schietopleidingen, afgezien van organisatieproblemen in de logistiek, de beveiliging van de vliegvelden, de munitie en de verbindingen. Peter Boer meent dat de ML nog maar half klaar was voor de strijd.[19] De schrijvers van *Een eeuw MLD* delen deze mening wat betreft de Koninklijke Marine en dus impliciet de MLD.[20] De voorbereiding voor een oorlog met een al

[18] Casius, 'Vliegers', 184-185.

[19] Boer, *Borneo*, 238.

[20] Leebeek e.a., *Een eeuw*, 32-33.

lang bekende tegenstander als Japan had dus veel eerder moeten beginnen.
Volgens de cijfers die ik vond bij Casius en Boer is de ML er rond 1940 grosso modo in geslaagd voldoende redelijk opgeleide bemanningen op te leiden voor de boordfuncties bij de toenmalige afdelingen. In de kwalitatieve gereedstelling van de vliegafdelingen hebben zich wel onderling grote verschillen voorgedaan. De eerst opgeleide afdelingen stonden er veel beter voor dan de laat opgeleide. Bij de MLD is het proces door de minder dringende expansie veel geleidelijker verlopen en daardoor kwalitatief evenwichtiger. In de periode daarvoor leidde het over en weer dienen bij de marine tot een te krappe en suboptimale personeelsvulling. Na mei 1940 had dit beleid tot gevolg de ongelegen en gedwongen overbrenging van de opleidingen naar Nederlands-Indië. De doctrine van de MLD inzake het gebruik van zeevliegtuigen impliceerde de uitsluiting van landvliegtuigen. Dat beleid kwam wel de eenduidigheid van de opleidingen ten goede.
Toen de oorlog was uitgebroken, kreeg de mobilisatie voorrang en werden de opleidingen gestopt. Omdat de verovering van het eilandenrijk geleidelijk plaats had, bleek dat de oorlogsdynamiek ruimte bood voor een herstart. Hoewel het resultaat daarvan teleurstelde, hebben de staven kans gezien naast de oorlogvoering het management over de opleidingen in stand te houden. Soms konden zij geavanceerde opleidingen in de oorlogstraining integreren. De evacuatie van de opleidingen is bij de ML te laat voorbereid.
De extra maatregelen om personeel te werven en op te leiden hebben zeker een groot effect gehad, niet alleen tijdens de strijd tegen Japan, maar ook op de oorlogsinspanning in de lucht in de latere oorlogsjaren. Het was gemakkelijker vliegtuigen te kopen en te bemannen dan schepen te bouwen of landmachteenheden te formeren. De voortvarende wijze waarop de toenmalige leidinggevenden vrijwel alle denkbare wegen hebben bewandeld om aan kwalitatief bruikbaar personeel te komen is indrukwekkend. Des te meer valt de achterstelling van het Indonesische en Chinese personeel daarbij op. Zelfs tegen het licht van de toen heersende opvattingen valt dat moeilijk anders te zien dan op zijn minst een gemiste kans. Het betekent concreet dat er althans voor boordfuncties niet is geworven onder circa 60 miljoen inlanders. Deze kwestie is echter onderdeel van een veel groter probleem dat buiten de doelstelling van dit artikel valt.

Bob Cats 13 augustus 1928 - 3 maart 2018

Drs. Rolf de Winter

Bob Cats eind jaren veertig als jeugdig oorlogsvrijwilliger op Java.

Bob Cats begin jaren tachtig in het ceremonieel tenue van kapitein der Intendance.

Op 12 maart jongstleden is afscheid genomen van Bob Cats, lid van het eerste uur van onze vereniging. Bob werd in 1966 door de toenmalige eerste luitenant Frans van Lier, een van de founding fathers van de vereniging, betrokken bij de oprichting van *Mars et Historia*. Bobs lidmaatschap bleek allerminst een kortstondige bevlieging: bijna 52 jaar maakte hij deel uit van onze gelederen. Gedurende deze periode heeft hij zich op een bijzondere wijze voor de vereniging ingezet. Van meet af aan trad hij op als afdelingscorrespondent Militaire Emblemen, een van zijn militair-historische passies waarover hij regelmatig publiceerde in Mars et Historia. Als het even kon, illustreerde hij zijn bijdragen met een of meer afbeeldingen. In 1971 werd hij benaderd om zitting te nemen in het verenigingsbestuur, alwaar hij spoedig uitgroeide tot een vaste waarde: niet minder dan 28 jaar achtereen fungeerde hij als bestuurslid, waarmee hij geschiedenis schreef als een van de langst dienende bestuursleden van onze vereniging.

Oorlogsvrijwilliger op Java

Baltus Cornelis Cats, roepnaam Bob, zag op 13 augustus 1928 het levenslicht in Amsterdam. Hij groeide op als zoon van een huisschilder en was de oudste van vier kinderen. Hoewel hij was begonnen met een hbs-opleiding, wilde hij na de bevrijding van Nederland zo spoedig mogelijk als militair naar het toenmalige Nederlands-Indië. Nog niet meerderjarig was daarvoor toestemming van zijn ouders noodzakelijk. Zijn vader was aanvankelijk fel gekant tegen het voornemen van zijn zoon en dwong hem door te gaan met zijn school.

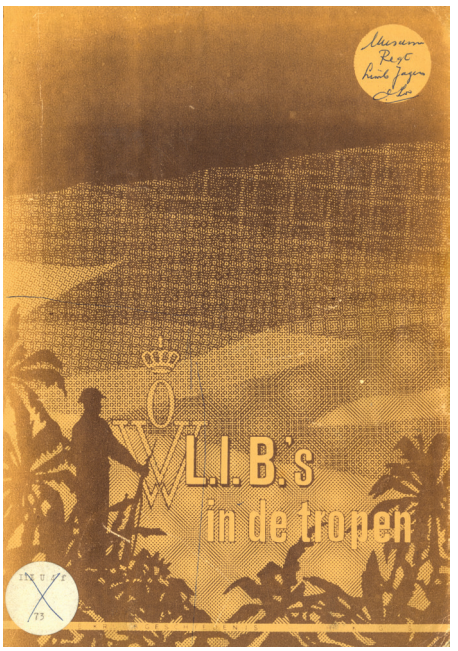

Het omslag van *L.I.B.'s in de tropen*, in 1961 uitgegeven door de Sectie Militaire Geschiedenis van de Landmachtstaf.

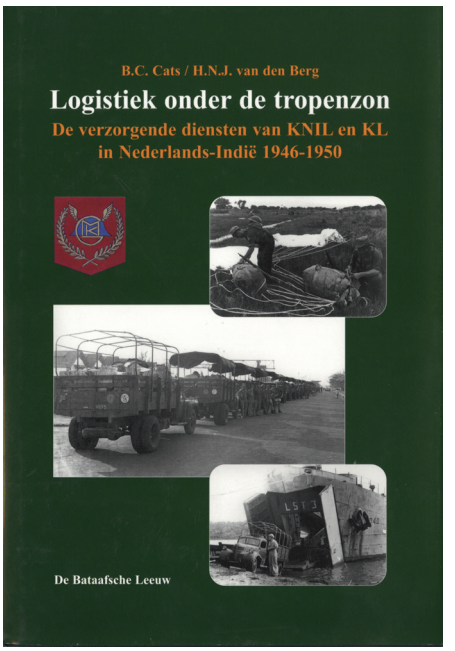

De cover van het rijk geïllustreerde *Logistiek onder de tropenzon*, dat reeds een jaar na de eerste druk in 2003 een tweede druk kreeg.

Omdat Bob herhaaldelijk bleef aandringen en zijn schoolrapporten er niet beter op werden, stemde zijn vader uiteindelijk in. Na een zes maanden durende militaire vorming op de Du Moulinkazerne in Soesterberg werd hij ingedeeld bij het Regiment Uitrusting Troepen en tewerkgesteld in het munitiemagazijn. Eind maart 1947 vertrok hij als achttienjarige oorlogsvrijwilliger voor de Koninklijke Landmacht voor drie jaar naar Java, waar hij onder andere de Eerste en Tweede Politionele Actie meemaakte.

Op Java werkte hij aanvankelijk in het munitiemagazijn te Batavia (het huidige Jakarta), maar bij aanvang van de Eerste Politionele Actie in juli 1947 voer hij met andere militairen en een voorraad munitie aan boord van een landingsvaartuig naar Cheribon, een havenstad aan de noordkust van Java. Tot zijn taken daar behoorden onder andere het innemen van munitie en wapentransport van en naar de troepen te velde. Dat laatste was in deze periode allerminst zonder gevaar; de transporten kregen niet zelden te maken met vijandelijke beschietingen en altijd dreigde het gevaar van ingegraven landmijnen en zogenaamde trekbommen, voorlopers van de gevreesde Afghaanse bermbommen (*improvised explosive devices* of afgekort IED's). Na zijn bevordering tot korporaal, eind 1947, volgde hij op de opleidingsschool bij de centrale munitiewerkplaats te Bandoeng met succes de opleiding tot munitietechnicus en werd hij bevorderd tot sergeant. Zijn werkzaamheden behelsden onder andere het tot ontploffing brengen van afgekeurde munitie. Dat gebeurde op het strand, terwijl een ander deel werd afgezonken in zee. In maart 1950, enkele maanden na de soevereiniteitsoverdracht aan de Republiek Indonesië, repatrieerde hij per schip. Als Indië-veteraan ontving hij het Ereteken voor Orde en Vrede Nederlands-Indië 1947-1950.

Instructeur en Intendance

Terug in Nederland besloot hij beroepsmilitair te worden en werd, na het volbrengen van een aanvullende opleiding, aangesteld tot sergeant-instructeur bij het wapen der Infanterie. Tijdens zijn plaatsing in Ede leerde hij zijn toekomstige echtgenote Bep Schot kennen. Met de bruiloft in oktober 1952 begonnen zij aan een echtverbintenis die ruim 65 jaar zou voortduren. Als sergeant-instructeur werkte Bob achtereenvolgens in Grave, Oirschot en Maastricht. In 1960 voltooide hij de opleiding tot sergeant-majoor-instructeur en belandde vervolgens bij het Opleidingscentrum Infanterie, waar hij werd geplaatst bij de Infanterieschool te Harderwijk. Vijf jaar later verwisselde hij de Infanterie voor de Intendance, de bevoorradingsdienst van de Koninklijke Landmacht. Na zijn omscholing tot sergeant-majoor-materieelbeheerder zwaaide hij drieënhalf jaar lang als commandant de scepter over de Bevoorradingsgroep en het Bevoorradingspeloton bij het 101 Tankbataljon Regiment Huzaren Prins Alexander met als standplaatsen Amersfoort en Soesterberg.

In de avonduren wist hij zijn havo-diploma te behalen en volgde hij een cursus Engels voor gevorderden. Dat laatste zou hem goed van pas komen, want in 1968 vertrok het gezin Cats voor drie jaar naar de Verenigde Staten, waar Bob – op eigen verzoek – een functie ging vervullen bij de Nederlandse Ambassade te Washington D.C. Toegevoegd aan de materieel-officier, werkte hij op het kantoor aankoop legermaterieel, dat ressorteerde onder het Bureau Militaire Attaché. Tijdens deze plaatsing werd hij bevorderd tot adjudant-onderofficier-materieelbeheerder. Terug in Nederland ging hij bij de Intendanceschool op de Kolonel Palmkazerne te Bussum aan de slag als instructeur materieelbeheerdersopleidingen.

Ridder en majoor-titulair

In oktober 1973 trad hij toe tot het officierskorps van de Koninklijke Landmacht en werd benoemd tot eerste luitenant van vakdiensten. Vervolgens werkte hij bij het Logistiek Squadron van de Groep Lichte Vliegtuigen en bekleedde hij bij het Eerste Legerkorps logistieke functies. Na zijn bevordering tot kapitein in 1977 werd hij aangesteld als commandant Opleidingscompagnie Beroepsonderofficieren bij het Opleidingscentrum Intendance in Bussum. Op 1 november 1983 werd hem eervol ontslag verleend wegens het bereiken van de 55-jarige leeftijd. Anderhalf jaar eerder, in maart 1982, was hem een Koninklijke onderscheiding ten deel gevallen en ontving hij de versierselen van Ridder in de Orde van Oranje-Nassau met de zwaarden.
Na het einde van zijn actieve militaire loopbaan kreeg Bob meer tijd voor zijn militair-historische hobby's. Zijn interesse voor (krijgs)geschiedenis ontwikkelde hij al tijdens zijn jeugd. Met name de historie van de Koninklijke Landmacht en het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger wekten zijn belangstelling en al tijdens zijn actieve carrière verscheen een publicatie over de Oorlogsvrijwilligersbataljons in Nederlands-Indië: *L.I.B.'s in de tropen: een overzicht van het verblijf van onze oorlogsvrijwilligers bij de lichte infanteriebataljons in het voormalige Nederlands-Indië, 1945-1949* (1961). Vanaf medio jaren zeventig was hij een van de drijvende krachten bij het tot stand brengen van een korpsverzameling Intendance op de Kolonel Palmkazerne. Daar zou hij tot 2003 optreden als beheerder van de Historische Verzameling Intendance. Na zijn dienstverlating was hij als vrijwilliger actief in het voormalige Legermuseum

Mouwleeuw Koninklijk Nederlands-Indisch Leger.

Een pat van khaki-kleurig vilt waarop in oranje de Nederlandse leeuw, staande op een banderol waarin NEDERLANDSCH INDIE, eveneens in oranje.[1])

Met uitzondering van het opschrift in de banderol komt deze mouwleeuw dus overeen met het voor de Koninklijke Landmacht bepaalde model.
De mouwleeuw is eveneens in Engeland vervaardigd en was aanvankelijk bestemd voor de troepen van het KNIL, die deel zouden nemen aan de bevrijding van Nederland, hetgeen door het uitbreken van de oorlog tegen Japan werd verhinderd. Deze mouwleeuw is na de oorlog vrijwel uitsluitend gedragen door het KNIL-personeel met europees verlof, op het door hen in Nederland gedragen uniform.

Toen na de Japanse capitulatie in augustus 1945 de KNIL-exkrijgsgevangenen behoefte hadden aan een nationaal mouwembleem, was de mouwleeuw aldaar niet voorhanden.

Er is toen, voornamelijk te Singapore, een mouwschild van stof vervaardigd, waarin de nationale kleuren, rood, wit en blauw, in drie gelijke horizontale banen waren aangebracht. Het geheel omrand met een zwarte bies.
In het centrum van de witte baan werd een metalen leeuwtje bevestigd, hoewel ook emblemen zonder leeuwtje voorkomen.
In 1945 en '46 zijn deze schildjes als nationaal embleem door het KNIL in Azië gevoerd.

Een afwijking hierop vormt een donkerblauw schild, waarin een oranje gekleurde Nederlandse leeuw staat op een banderol waarin NEDERLANDSCH INDIE eveneens in oranje. Dit, niet-officiele embleem is o.a. gesignaleerd bij de U-Brigade op Malakka, 1946.

[1]) Variaties zijn bekend met NED.INDIE in de banderol, alsmede met opschrift SURINAME en opschrift CURAÇAO welke door de troepen aldaar werden gedragen. Niet officieel.- 18 -

Gered voor het nageslacht: de bij het NIMH ondergebrachte collectie Cats herbergt onder meer een emblemenoverzicht.

Een collage uit de NIMH-collectie-Cats, die naast allerlei documenten ook fotomateriaal bevat.

te Delft. In het museumdepot identificeerde en beschreef hij kleding en uitrusting. In de loop der jaren leverde hij tal van bijdragen aan militaire tijdschriften en veteranenbladen. Samen met een oud-reserveofficier der Intendance publiceerde hij in 2002 het boek *Logistiek onder de tropenzon. De verzorgende diensten van KNIL en KL in Nederlands-Indië 1946-1950*, dat reeds een jaar later in een tweede druk verscheen. Voor zijn militair-historische verrichtingen viel hem in 1992 de zeldzame eer te beurt te worden bevorderd tot majoor-titulair der Intendance b.d.

Punctueel regisseur

Bob, militair én instructeur in hart en nieren, was naast een aimabele persoonlijkheid ook een punctueel man, die er – doorgaans op een subtiele en vriendelijke wijze – voor zorgde dat niets aan het toeval werd overgelaten. Zijn nauwgezetheid en vooruitziende blik deden hem in 2017 besluiten een belangrijk deel van zijn documentatiecollectie over te dragen aan het Nederlands Instituut voor Militaire Historie, zodat de vruchten van zijn naspeuringen voor het geïnteresseerde nageslacht bewaard zouden blijven. Ook in de opzet en uitvoering van zijn indrukwekkende uitvaart was zijn regisserende hand voelbaar. Tijdens de herinneringsdienst in de aula van de Algemene Begraafplaats te Bussum werd door de sprekers een waardige balans gevonden tussen het militaire, religieuze en persoonlijke leven van de overledene. De dominee en zijn kleindochter Patty stonden uiteraard stil bij het loodzware verlies van Bobs enige zoon, Bob Cats jr., die als beroepsofficier de militaire voetsporen van zijn trotse vader had gekozen, maar op jonge leeftijd bij een noodlottig ongeval om het leven was gekomen.

Dat Bob heeft gekozen voor een uitvaart met officieel militair eerbetoon, zal niemand die hem enigszins kende, hebben bevreemd. Dat het militaire aspect protocollair vlekkeloos verliep zou Bob zeker deugd hebben gedaan. De kist gedekt door de Nederlandse driekleur waarop zijn officierspet en model opgemaakte onderscheidingen, de draagploeg van geüniformeerde landmachtcollega's, de aanwezigheid van de dienstvakoudste van het dienstvak Logistiek generaal-majoor drs. Ivo de Jong, de bijzetting in het familiegraf, de twee minuten stilte en de hoornblazer die het Signaal Taptoe ten gehore bracht, dit alles was keurig in lijn met de tradities van ceremoniële waardigheid waaraan Bob hechtte.

Met het heengaan van Bob Cats verliest onze vereniging een trouw lid van het eerste uur en een belangstellend en constructief (oud)bestuurder en afdelingscorrespondent. Wij zullen hem missen als dierbaar mens en zijn hem dankbaar voor alles wat hij op militair-historisch gebied heeft betekend en nagelaten.

De Watergeuzen. Een vergeten geschiedenis, 1568-1575

Dr. Gijs Rommelse

Anne Doedens & Jan Houter,
De Watergeuzen. Een vergeten geschiedenis, 1568-1575
Walburg Pers, Zutphen 2018
192 pag.
ISBN 978 94 6249 2868
€ 19,95

Voor generaties Nederlanders gold en geldt de inname van Brielle op 1 april 1572 door de Watergeuzen als hét keerpunt in de vroege jaren van de Opstand. Na deze verrassende overval kozen immers meer Hollandse en Zeeuwse steden de kant van prins Willem van Oranje, zodat de Opstand een belangrijke nieuwe impuls kreeg. De inname van Brielle staat dan ook vermeld in talloze overzichtswerken van iconische momenten in de Nederlandse geschiedenis. Het kreeg die status in de tweede helft van de negentiende eeuw, doordat historici van verschillende politieke pluimage rivaliserende interpretaties publiceerden van de vroegste ontstaansgeschiedenis van de Republiek om daarmee impliciet en vaak ook expliciet "de aard" van de eigentijdse Nederlandse staat en samenleving te duiden. Zo stelde de liberale historicus Johannes van Vloten in 1872 het volgende: 'Zoo trokken, in den laten avond van Dinsdag den 1en April, de zegevierende Watergeuzen den Briel binnen, nog niet van zins, naar 't schijnt, de stad blijvend te bezetten. Nog waren zij hunner bestemming niet bewust, daar den eersten steen te leggen voor den grondslag van 't vrije Nederland.'[1] En nog altijd dienen de leerlingen van de havo en het vwo voor hun eindexamen kennis te hebben van de historische importantie van de inname van de stad in de Maasmonding.

Anne Doedens en Jan Houter zetten in hun jongste boek evenwel een zeer uitdrukkelijk vraagteken bij de historische mythe van Brielle. Op grond van bijzonder gedegen onderzoek in gearchiveerde correspondenties en rechtbankverslagen, pamfletten, nieuwsbrieven, de Sonttolregisters en contemporaine kronieken en geschiedenissen stellen zij dat de operaties van de Watergeuzen in het Waddengebied uiteindelijk van veel groter strategisch belang waren voor het slagen van de Opstand dan de plotselinge overname van Brielle. Dit laatste doel, zo stellen zij, 'was voor de geuzen tweede keus, feitelijk een gelukstreffer. Hun voornaamste doelen waren zoals zo vaak de noordelijke zeegaten'. De geuzen veroverden hier binnen enkele jaren honderden schepen en ontwrichtten daarmee de graanhandel van de koningsgezinde stad Amsterdam. Bovendien voerden zij tientallen amfibische raids uit die veel buit en gijzelaars opleverden, en ook nog eens gepaard gingen met grootschalige vernielingen. Het meeste geld verbrasten de watergeuzen zelf; Willem van Oranje had als soevereine prins weliswaar de kaperbrieven afgegeven maar ontving een verhoudingsgewijs klein percentage van de opbrengst. De schade aan de Noord-Nederlandse economie was echter enorm en de overlast voor de burgerbevolking evenzeer. De Habsburgse autoriteiten waren zich terdege bewust van deze overlast en toonden bezorgd over de reputatieschade die dit opleverde. De ongebreidelde "piraterij" door de geuzen, zoals de autoriteiten het beschouwden, schaadde immers de geloofwaardigheid van het gezag

[1] Frans Groot, 'De strijd rond Alva's bril. Papen en geuzen bij de herdenking van de inname van Den Briel, 1572-1872', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 110 (2) (1995), 161.

van de koning. Hierdoor werd het voor de hertog van Alva en Caspar de Robles, de stadhouder van de noordelijke gewesten, uiteindelijk steeds moeilijker zich te handhaven en de Opstand neer te slaan. De autoriteiten wisten de geuzen enkele keren harde klappen toe te brengen en lieten de gevangenen vervolgens publiekelijk executeren, maar dit maakte geen einde aan hun activiteiten. De operaties van de Watergeuzen in de economisch zeer belangrijke zeegaten tussen de Waddeneilanden droegen aldus in hoge mate bij aan het eroderen van de machtspositie van het Habsburgse gezag en aan het slagen van de Opstand.
Doedens en Houter, die samen al enkele boeken publiceerden over de geschiedenis van de Waddeneilanden, zijn zonder meer geslaagd in hun doel. Na lezing van hun grondig onderbouwde boek is het evident dat het strategische belang van de operaties van de Watergeuzen in het Waddengebied inderdaad enorm was. Het Spaanse gezag was niet in staat een overtuigend antwoord te bieden op hun activiteiten en boette daarom flink aan kracht in. Het is de auteurs bovendien gelukt flinke publiciteit voor hun bevindingen te krijgen. Zo haalden hun bevindingen de NOS-website en enkele landelijke kranten. Maar of dit genoeg is om de iconische status van de inname van Brielle blijvend te nuanceren is de vraag. Het was natuurlijk in de eerste plaats hun bedoeling het belang van het noordelijke operatiegebied voor het voetlicht te brengen, maar een gedegener analyse van de iconisering van de inname van Brielle en van de Watergeuzen an sich was op zijn plaats geweest. Het boek biedt een duidelijk beeld van de sociale en geografische herkomst van de geuzen en van hun werkmethodes, maar van hun onderlinge organisatie, hun politieke en religieuze achtergronden en motieven, en van de banden met Willem van Oranje komen we veel minder te weten. *De Watergeuzen. Een vergeten geschiedenis, 1568-1575* moet daarom niet zozeer worden gezien als een nieuwe alomvattende studie naar de geuzen, maar vooral als een waardevolle aanvulling op en nuancering van oudere werken, zoals dat van Hans de Meij uit 1972.

August von Bonstetten. Een Zwitsers militair schetst 's-Hertogenbosch 1815-1824

Dr. Louis Ph. Sloos

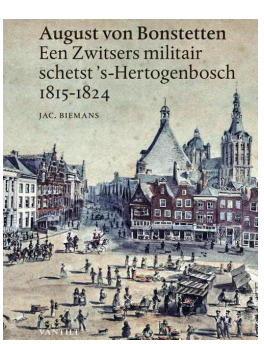

Jac. Biemans,
August von Bonstetten. Een Zwitsers militair schetst 's-Hertogenbosch 1815-1824
Uitgeverij Vantilt, Nijmegen 2016
244 pag., rijk geïllustreerd in full colour, gebonden
ISBN 978 94 6004 2454
€ 29,50

De Zwitserse beroepsmilitair August von Bonstetten (1796-1879) hield nagenoeg zijn hele leven een dagboek bij. Hij begon hiermee in 1815, nadat zijn regiment, net als drie andere Zwitserse korpsen, in 1814 door Nederland was ingehuurd om het leger alhier te versterken. Deze vier Zwitserse regimenten bleven tot 1829 in Nederlandse dienst. Het regiment van Von Bonstetten hield garnizoen te 's-Hertogenbosch, waar hij tot in 1824 verbleef. De dagboeken van Von Bonstetten zijn nu gedeeltelijk uitgegeven. Hoewel laatstgenoemde daarna nog wel met zijn regiment in het Verenigd Koninkrijk verbleef, eerst in Breda en vervolgens in Antwerpen, heeft deze uitgave alleen betrekking op zijn tijd in Den Bosch. Maar de tien getranscribeerde jaren beslaan alleen al 1.700 bladzijden, die ongeveer een gelijk aantal pagina's aan uitgetypte transcriptie opleverden, met in totaal ruim 350.000 woorden. Hieruit is een selectie gemaakt van 50.000 woor-

den, waarbij is gekozen voor de beschrijvingen van 'de alledaagse verplichtingen en beslommeringen van een Zwitsers militair in een vreemde Nederlandse garnizoensplaats'. Deze omschrijving is misschien wat ongelukkig, want waarom zou je zoveel moeite doen voor een uitgave over een saai leven van een militair. Bovendien is wel bekend dat het soldatenleven in vredestijd niet erg spannend was. Maar een tweede aandachtspunt vormen 'zaken die juist het alledaagse overstijgen en opvallen'. Welke gebeurtenissen hieronder vallen is bepaald door de samensteller, die zich er uiteraard van bewust is dat dit arbitrair is. Hoewel een selectie uit de dagboeken goed kan worden verdedigd, is het jammer dat deze beperkt is gebleven tot Den Bosch. De samensteller geeft namelijk zelf aan dat de militairen graag overgeplaatst wilden worden naar Antwerpen omdat zij het in Den Bosch te saai vonden. In Antwerpen ontwikkelde Von Bonstetten zich later voorts ook verder tot kunstenaar. Want behalve met het bijhouden van dagboeken hield hij zich als amateur-kunstenaar ook bezig met voornamelijk tekenen. Er zijn iets meer dan 100 werken van hem bekend.

De dagboekfragmenten worden voorafgegaan door een inleiding, een hoofdstuk over Von Bonstettens regiment in garnizoen te Den Bosch en een hoofdstuk over de dagboekschrijver zelf. In wat inleiding heet maar in feite een hoofdstuk is - een echte inleiding ontbreekt - wordt de inhuur van de vier Zwitserse regimenten in de context geplaatst, maar hierbinnen wordt aan de inhuur van buitenlandse troepen in de Nederlandse Republiek door de eeuwen heen, wat op grote schaal gebeurde, slechts een alinea van krap vijftien regels gewijd. Over de inhuur van Zwitsers staat in dit gedeelte slechts één zin. Dit terwijl de samensteller stelt dat de Republiek een van de belangrijkste afnemers was van Zwitserse troepen, wat overigens niet kan worden gestaafd. Over deze context lezen we dus niets. Dit is niet in de laatste plaats jammer omdat er veel Zwitserse militaire geslachten en families waren en verbanden bestaan tussen Zwitserse militairen die dienden in de Nederlandse Republiek en het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. En wat te denken van het feit dat de Nederlandse "Waterlooheld" Jean-Victor de Constant Rebecque bij het uitbreken van de Franse Revolutie diende bij de Zwitserse Garde van de Franse koning. Laatstgenoemde wordt nota bene in een ander kader in een van de hoofdstukken genoemd, terwijl een van zijn zonen in het dagboek staat vermeld, maar niets over hun Zwitserse roots. Ook ontbreekt hier informatie over de befaamde Zwitserse militaire traditie in het algemeen. De samensteller eindigt de inleiding met de mededeling dat na de opheffing van de vier Zwitserse regimenten in Nederlandse dienst ruim 1.700 militairen plotseling "werkloos" waren en weet dan interessant genoeg te vertellen dat zij in dienst traden van nationale en koloniale eenheden. Dit was niet ongebruikelijk, maar daarover zou je meer weer willen weten. Kortom, de "inleiding" stelt teleur.

In het zeer korte hoofdstuk over het regiment in garnizoen te Den Bosch was het interessant geweest ook iets te lezen over buitenlandse troepen die verbleven in deze belangrijke vestingstad door de eeuwen heen.

Het beste hoofdstuk is dat over Von Bonstetten zelf, want hij is overigens wel een interessante man, zeker als militair. Zo was hij zeer belezen, maar helaas is niet getracht te achterhalen wat hij precies las; annotaties bij de leesnotities in het dagboek ontbreken. De opmerking van de samensteller 'met name de bibliotheek van het regiment werd geprezen' is eveneens veelbelovend, maar verder wordt hierover helaas niets gezegd. Intrigerend in dit hoofdstuk is wel de informatie over Von Bonstettens kennismaking met de befaamde Belgische lithograaf Jean-Baptiste Madou, die kort voor de opheffing van het regiment de opdracht kreeg om ruim 70 officieren, inclusief van een van de andere regimenten, te portretteren. Deze serie gelithografeerde portretten heeft ook een prachtig gelithografeerd titelblad met de titel "Souvenir". Een souvenir ter herinnering aan de diensttijd is in deze vorm waarschijnlijk uniek.

De dagboekfragmenten zijn op zichzelf zeer waardevol. Het is zeer verdienstelijk dat dit alles bij elkaar is gebracht en dat al die tekst is getranscribeerd uit het Duitse Kurrentschrift - het Duitse schrift tot halverwege vorige eeuw-, waarvoor overigens dr. Hildegard Gartner-Schlee en lic. phil. Katharina Eder Matt tekenen, waaraan zij vier jaar hebben gewerkt.

De ruim vijf pagina's explicatieve noten bij het dagboek zijn wat mager. Een index bij dit type boek is natuurlijk een must en die ontbreekt dan ook niet. Daarin zie je bijvoorbeeld in een oogopslag dat de Slag bij Waterloo in het leven van Von Bonstetten nog vaak voorbijkwam. Zo schreef hij op maandag 3 november 1817 'het panorama van de slag bij Waterloo' te hebben bekeken. Dan vraag je je natuurlijk af: welk panorama? Dit moet het bekende panorama zijn geweest van Evert Maaskamp en deze passage rechtvaardigt net als veel andere een annotatie.

Het wordt niet helemaal duidelijk voor wie het boek is bedoeld. Dit wordt wel gezegd (pagina 38), het zou gaan om een "beredeneerd publieksboek", maar terwijl zelfs wordt uitgelegd wat een officier is, is het geheel niet echt voor een groot publiek. Voor de traditionele doelgroepen valt het echter wat tegen. Aan de uitvoering ligt het verder niet, die is fraai. De uitgave is in full colour geïllustreerd met de werken van Von Bonstetten en andere mooie relevante afbeeldingen.

Literatuursignaleringen

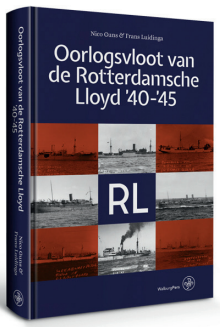

Nico Guns en Frans Luidinga, *Oorlogsvloot van De Rotterdamsche Lloyd – '40-'45. De schepen en hun bemanningen tijdens de Tweede Wereldoorlog*
Uitgeverij Walburg Pers, 2018
448 pag.
ISBN 978-94-6249-290-5
€ 49,50

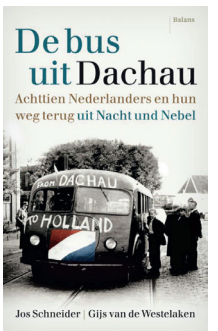

Jos Schneider en Gijs van de Westelaken, De bus uit Dachau. Achttien Nederlanders en hun weg terug uit Nacht und Nebel
Uitgeverij Balans, 2018
160 pag., hardcover
ISBN 978-94-6003-830-3
€ 19,99 (e-book € 9,99)

Anne Doedens en Liek Mulder, *Tiendaagse Veldtocht. Burgeroorlog in het Koninkrijk der Nederlanden 1830-1839*
Uitgeverij Walburg Pers, 2018
192 pag.
ISBN 978-94-6249-136-6
€ 19,95

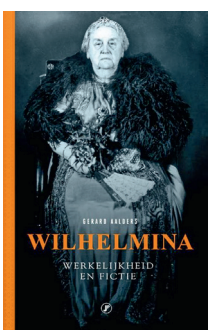

Gerard Aalders, *Wilhelmina. Werkelijkheid en fictie*
Uitgeverij Just Publishers, 2018
ISBN 978-90-8975-652-7
€ 22,50

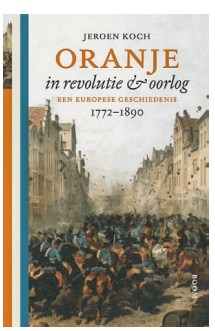

Jeroen Koch, *Oranje in revolutie en oorlog. Een Europese geschiedenis, 1772-1890*
Uitgeverij Boom, 2018
500 pag.
ISBN 978-90-2440-957-0
€ 39,90

Jeroen Kemperman, *Oorlog in de collegebanken. Studenten in het verzet 1940-1945*
Uitgeverij Boom, 2018
256 pag.
ISBN 978-90-2442-050-6
€ 29,90

Ernst Arbouw, *H.W.R. was hier. De zoektocht naar een Canadese soldaat die hielp Nederland te bevrijden*
Uitgeverij Ambo Anthos,
verwacht september 2018
ISBN 978-90-2633-769-7
€ 20,-

Keith Lowe, *Angst en vrijheid. Hoe de Tweede Wereldoorlog ons voorgoed veranderde*
Uitgeverij Balans, 2018
560 p.
ISBN 978-94-6003-624-8
€ 27,50 (e-book € 13,99)

